

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1898.

III. füzet.

A márcziusi napok civilisationk keretében.

(Felolvasás az Erd. Irodalmi Társaság 1898. márcz. 13-ki díszülésén.)

Beszéljünk mi, kik a márcziusi nagy napokat láttuk. Beszéljünk mi, kik vörös tollason hevültünk a márcziusi eszmékért, most ötven év múlva fejr hajakkal — volt társaságunk megtisztelő gondolata.

De miről is beszéljünk abból a tenger emlékezetből. Kezdjük ott, hogy mint gyermekek egy nemzedéket láttunk sírba szállni azzal a fájó érzettel, hogy benne az utolsó magyar nemzedék száll sírba. Mert olvasták Herdert, ki 1784-ben síriratunkat is megírta azon szavakban, hogy a magyar nyelv és nemzet száz év múlva már csak történelmi emlék.

Vagy dicsőítsük magunkat, a magyar irodalmat, kik a reánk borúlt éjszakában legelőbb pillantották meg jövőnk hajnalesillagát. Gondoljunk a költőkre, arra a nemzedékére, kiket megbámultunk, hogy merészelik kérdezni: régi dicsőségünk hol késel az éji homályban? kérdezni: hol van a hon, melynek Árpád vére győzelemben hullott szent földére? Vagy a 48-ki nemzedékre, mely azzal felel a kérdésekre: rabok voltunk mostanáig, kárhözottak ősapáink, kik szabadon éltek, haltak, szolgaföldben nem nyughatnak. Talpra magyar!

Száz meg száz szónok, ezer meg ezer ajak fogja a nagy napokat dicsőíteni és méltán, mert bár ezer éven át minden században el kellett kiáltanunk talpra magyar: ily alkalmas időben, ekkora sikerrel, soha sem kiáltottuk. Áldom ezt a lelkesedést, mert a bátorság és lelkesedés tartotta fenn a magyart. Ki a márcziusi napokat átéltem, mint szerkesztő a márcziusi eszméket dicsőítettem, emlékeimet elbeszéltem, a helyett, hogy rajzolni, mit éreztem akkor: most ötven év múlva azt beszélem el, hogy minél messzebb maradt ez az idő, a márcziusi napokat annál nagyobbaknak látom. S hogy

áldjuk a magyar geniust, mely akkor szent lelkével nekünk megjelent.

A márcziusi eszméket s az azokat formulázó 48-ki alkotmányt, a maga nagyszerű jelentőségében csak úgy méltathatjuk, csak úgy bámulhatjuk, csak úgy áldhatjuk kellőképpen, ha azt és azokat az európai civilizatio s alkotmánytörténetünk keretébe helyezzük. S a történeti törvényszerűség elmélete alapján kimutatjuk, hogy 48-nak be kellett következni, az nemzeti szívósságunknak eredménye.

A civilizatio fogalmára nincs szavunk, mert a polgár gyökből megalkotni nem lehet, a mivelődés szó nem fejezi ki. Mert a civilizatio nem egyéb, mint a teremtés folytatása emberi úton. Az a teremtő erő az emberben, mely a kőből kiesalja az érzet, vasat, s abból órát teremt, s belé éltető erőt lehel; folytatása a teremtésnek, mely a természet kezéből átvett plantákból bevirágozta a földet s a paradicsomi állapotból az embert családi, társadalmi és állami functio teljesítésére kiképezte, melylyel szemben már a természeti ösztön fentartotta, hogy a civilizatio bennünk az embert meg ne semmisíttse.

Mikor mi mint nemzet, másfélezer év előtt a földszinén megjelentünk, a civilizatio már folytatta munkáját, civilizatiók keletkeztek és enyésztek el, a civilizatio különböző formái már bírálathoz tárgyai. S mikor Ázsiából Európába jöttünk, már magunkkal hoztuk a gondolatot: hogy Európa civilizatioja mellett fennmaradunk-e?

Ázsiából jöttünk, hol maga a természet mindent nagyobb méreteken állított elő, a birodalmaknak is akkora dimensiokat adott, mint egy egy Európa. Mert keletről nyugatra terjed a kultúra, legalább Chinában már fel volt találva puskapor, nyomtatás. A tengerpartokon a civilizatio a nép osztályát már leigázta. De mi fentebbről jövünk, hol a kaszt-rendszert még nem ismerték. Mindenki oldalán fegyver s alatta paripa, az önérzet e két fegyvere. Európába jövünk, hol a görög és római civilizatiót a népvándorlás elseperte, s a romok felett a pápaság és császárság akkor próbálgatja az európai civilizatio alaprajzait megállapítani. Mikor Európába értünk, a pápaság még csak négyszáz éves, a császárság még nem töltötte be száz évét. A szegletkövek állanak, de az alap sincs kihozva. Ekkor jelenik meg Ázsiából a magyar, paripán, fegyveresen, pánczéloson, mint

lovag, Európában, hol még a római gyalog legiók világában élnek, a nép le van fegyverezve, minden fegyver a kereszt esodatevő ereje. A fegyverdícsőség érzetét hozzuk keblünkben ide, hol a babona a remetéket tette ideállá.

Árpád Ázsiából hozott fensősége érzetével megjelent. S mondhatni jött, látott, győzött. Turulos zászlóját kitűzte a Kárpátok kapuira, egy századig kijártak a magyar hadak rajta, de rajta be senki se próbálta betenni lábát. De még mind csak tábori élet. Győztünk, foglaltunk; legelő paripáink nyerítése, fegyvereink zörgeése áthallszik a Kárpátokon; de azt hitték, hogy vissza készülünk. Árpád után már negyedik fejedelme volt a magyarnak, midőn elszánta magát, hogy kibékül Európával, a honfoglalást s a magyar államot Európával elismerteti. A honfoglalás után nyolczvan évvel, 972-ben, a császárhoz küld, mint a keresztény Európa fejéhez, ki mint állam követségét fogadja, megkötik Quedlingburgban az örök békét; de azon feltétel alapján, hogy hittérítőket bocsátunk országunkba, mi annyit tesz, hogy az európai civilisatiót, eszméit, intézményeit elfogadjuk. Ha már itt akartunk maradni: a feltétel elfogadásában nagy bölcsesség rejlett; nem jártunk úgy, mint a török. De egyszersemind kitettük magunkat, hogy minden században egy-egy negyvennyolczadiki forradalomra készen lehetünk.

Alkalmasint mi is tudtuk, hogy a civilisatio eszméi, s az az által felkeltett, táplált érzelmek kormányozzák a világot. Tisztában voltunk, hogy a feltétel az, hogy acclimatizáltatni engedjük magunkat, európaiakká legyünk. Vagy, mert itt döntjük el nemzetünk sorsát örökre, a feltétel képletekben is elmondva, az volt, hogy ismerjük el, hogy Ázsia naprendszeréből kiszakadva, bujdosónk az európai naprendszerben kap pályafutásának helyet, futásában törvényeirez alkalmazkodik, különben meteorokép összezúzottan fog kiszoríttatni. Ha itt akartunk maradni, abban a gondolatban, hogy elfogadjuk a légkört, az európai civilisatio légkörét, de bolygónk beléletében kezünk szabad marad: új naprendszerünk törvényeinek alávetettük magunkat.

Beindultak tehát a hittérítők, kik ma is egyszersemind politikai missionariusok. Hirdették a keresztény vallást s az európai állam-eszmét, az európai civilisatio alapkövei eszméit, törvényeit, az egyetemességet. Kérdezték, hogy tesszük-e? Hogy egy trivialis adomával

fejezzem ki magam, nem tettünk úgy, mint az ajtó előtt didergő zsidó, midőn beboesáttatását ahhoz a feltételhez kötötték, hogy ha a keresztény vallás legendáiból hármat elhisz, s csak hogy beboesás-sák, elfogadta, s mikor már benn volt, felére lealkudta, s kezdi: hogy a Krisztus hét árpakenyérrel négyezer embert megvendégelt, hiszem, de hogy jól laktak volna, azt nem. Mi még kívül éreztük magunkat, s magyar lelkünk őszinteségével megmondtuk, hogy az akkori európai rendszer felét elfogadjuk, felét nem.

Hozták tehát a keresztény vallást. Vallásunk azt az alaptanát, hogy nincs minden nemzetnek külön istene, hanem csak egy; azt a másikat, hogy a mi emberszámba megy a földtekén, az mind testvérünk, felebarátunk. Gyönyörű elv, elfogadtuk. Meghajoltunk a pápaság esodás intézménye előtt; befogadtuk a papságot, mely akkor még nem visel szerzetes ruhát, még házas életet él. De nem fogadtuk el azt az intézményét, hogy papjainkat, főpapjainkat a pápa nevezze. A korona elfogadását a királyi kegyúri jog megtarthatásához kötöttük. Oly jogához a magyar koronának, melylyel akkor, s ma is a continensen, Európa egy királya sines felruházva.

Jött az európai civilizatio másik szegletköve, az állam eszméje, európai formában. Az egyház egyetemessége mellett, egyszersmind a világi egyetemesség formájában. Az egy akol, egy pásztor eszméjével, azzal az akkori kifejezéssel, hogy a hová az egyház a keresztet felüti, az a föld a esászárság feuduma, hűbéres birtoka, a mit tetszés szerint adományoz, s kinek adományozza, az a esászárnak vazallusa. Itt is, a esászári korona fensőségét a királyi korona felett elismertük; de hogy más ura is lenne a magyar földnek a magyar királyon kívül, hogy a magyar király világi dolgokban valakinek vazallusa lenne, azt visszautasítottuk. Már benn voltunk az egy akolban, a pápa lekipásztorságát elismertük, elfogadtuk, de a esászár pásztorkodását nem. Szent István után negyven évig harezoltunk inkább, minthogy meghajoljunk, míg aztán Szent László győzelmes esatái után a független magyar koronával fején, a magyar trónon ismét megjelent. Abban az időben, melyben Európa minden koronás feje a esászárság vazallusa volt. E részben is unicum voltunk Európában.

Alig léptünk be az európai államrendszer kötelékébe, józan lelkünk már átlátta, hogy az egész rendszer nem positiv, hanem

ideális alapon nyugszik. A vallás idealismusa kultuszát magunkkal hoztuk, az emberi szívbe isten oltotta belé, mint minden szép, jó és nemes forrásába; de a földi dolgok, intézmények idealizálásába beleélni magunkat nem tudtuk. Mintha láttuk volna már, hogy maholnap felvettetik a két kard egy hüvelyben kérdése, s kardra kerül a kérdés, a pápa és esászsár közül, melyik a nap, melyik a hold. Mi az igazi nap hívei voltunk, azok maradtunk.

Nem mentünk be a esászsárság kötelékébe, de koronát fogadtunk el, mely arra kötelezett, hogy táborból országgá, nemzetté válunk; a hadtesteket, a törzseket felbontjuk, mint békés nép, az ekeszarvát megfogjuk. Mi annyit tett, hogy a Nagy Károly esászsár formálázta kormányzás és közigazgatási rendszerhez szabjuk magunkat. Felét ennek a rendszernek is átvettük. A korona fényének idealizálását elfogadtuk. Mikor Nagy Károly a kormányzást secularizálta, a kormányzás és hatalom felében benne hagyta a papságot: nálunk elejétől secularizálva lévén, mi a papságot a hatalom felébe beboesátottuk, a haza földéből egy részt részökre kiszakítottunk; az alsó papság részére, mint a capitularék előírva, a papi tizedet elrendeltük. De a többiben a vérszerződés és pusztaszeri gyűlés alapján maradtunk: alkotmányos nemzet, választó királyság, egységes ország s jogegyenlőség alapján; s hogy a letelepített táborokat egyesítsük, a politikai nemzet eszméje alapján, mindent, ki fegyverviselésre kötelezte magát, magyarnak declaráltuk, de a magyar faj hegemoniája alatt, az Árpádok törzse alatt.

Igy állott elő Szent István alkotmánya. Egy független nemzeti állam. Mert az idők ki akarnak forgatni belőle, sokszor fogunk fegyvert. A márcziusi napok sem kértek, kerestek semmi egyebet, mint az Árpádok hagyományának restitutioját, modern szövegben.

Hogy a mikor a magyar Európa egyetemes világrendét örök alapnak nem fogadta el, igaza volt, az idők folyama csakhamar igazolta. A világi uralom egyetemessége eszméje nem vált be. A világi elem nem ratificálta. Valamint azt sem, hogy a papirend szervezete szerint szolgálatuk jutalma, a földbirtok, csak az illető személyt illesse. Visszamentek a természetes állapotra, a szerző érzelmének elméletére, mely esaládjára gondol. Arra az álláspontra, melyet a magyar magával hozott. Európa a legnagyobb egyéniségek

között az egyházmegyék módjára apróra volt darabolva, s azok az apró és nagy jutalom-birtokok a családban örökölhetővé lettek, a fajszeretet kapcsa nélkül, mi minket összetartott.

A világiak bomlásnak indúlt egységessége ellensúlyozására a pápák legzseniálisabbika, VII. Gergely behozta a papi nőtlenség, a szerzetes ruhaviselés kötelezettségét, s a hierarchia fokozatos rendszerét, az összetartás és rendfentartás e csodás szervezetét. A szívekben a hűség jelszavával.

Ezt a jelszót, melyet mi fajszeretet, hazaszeretet, a király iránti hűségnek szoktunk nevezni, ezt a jelszót és érzelmet a világiak részére is idealizálni kellett, s a fegyelem fentartására a világiak világrendjét is hierarchikus, fokozatos rendszerre kellett átvezetni. A hűség érzelmét a babonaságig kellett fokozni. S előállott az európai civilizatio egy harmadik vezető eszméje, a feudalismus, mit nyelvünk hűbérrendszernek nevez, bár az eszmét nem fedezi.

E rendszer egy fokozatos állam és társadalom. Nem hozza be az ázsiai kasztokat, hol a kasztban kell élni, halni, de behozta a foglalkozás szerinti osztályozást. Osztálynak, egyénnek seniora van, kívül szemben azzal az engedelmességgel tartozik, hogy ha a seniora lova a csatából futtában lerogy, a magáét odaadni tartozik. Maga a véroosztályozás fokozatos beeslés alá került. A nagyobb születés idealizáltatott. Eddig, miként a papi ruha, a kard dicsőített, nemesített. Ez időtől a föld nemesít s adja az állást. A föld és képesség együtt jár s örökölhető. Egyik ember, egyik osztály féken tartja a másikat. Európában kifejlik az aristokratia és jobbagység.

A rendszer alapgondolata, a hűségérzet vérünkben volt: európai bomlasztó formuláját perhorreskaltuk. A dicső Árpádok négy századon át el is zárkoztak előtte. De jöttek utánok a dicsőített Anjouk, nemzetközi fogalmakkal. S a történet elmondja, hogy behozták az ősiséget, a kilenczedet, a banderialis honvédelmi rendszert. Nem hozták be a feudalismus teljes rendszerét, de épen eleget hoztak be arra, hogy árpádkori állami és társadalmi s családi öröklési rendszerüket feudális térére terelje. A földet és társadalmat a hűbérrendszer kötelékébe bevonja.

Ez időtől a népnek nincs földje, csak az a három singnyi, de az úrnak sincs többé. A nép földje a földesúr, a földesúr az ősiség, a nemzetség kezében, el nem adhatja, el nem testálhatja. A

nép a földesúr pálezája alatt, a földesúr üstöke a királyi jog útján a hatalom kezében, mely országgyűlést nem tart, Zach Felicián egész csalájt lófarkára kötteti. Az ország megharczolt, hogy a császár feuduma ne legyen, most a pápaság feudumának vitatják. A szolgaság egész láncolata meg van húzva. A nemzet osztályokra van zúzva s egyik osztály poroszlója a másíknak. S mert nem magyar, az idegen dinasták az országot feudumnak, nemzetközi földnek tekintik, donatio útján az uradalmakat idegenek kezébe juttatják. S mert a marciusi eszmék és napok e korszakot támadják első sorban: hivatkoznunk kell arra, a mi mindjárt következett. A Dózsa-féle socialismusra, mely épen az Alföldön az idegenek latifundumait pusztítja; a mohácsi vészre, hol, mert a népet felfegyverezni nem merik, a banderiumok, a zászlós urak zászlóik nyelvél hiszik a törököt megverhetni.

Mikor már Európa azt hitte, hogy a világi elem rendjét is örök törvények alapjára fektette, vették észre, sok mindent le lehetett láncolni, de az emberi szellemet nem; s hol az felemelte fejét, a városokban egy új elem keletkezik. Vagyis, beköszöntött egy új eszme előhírnöke, a renaissance. Feltalálja a puskaport, könyvnyomtatást, delejtűt, felfedezi Amerikát, s mintha új, ismeretlen idők jönnének. A reformatio előhírnökei már támadják az egyházat. Jön Európára a török, csapatvezér még igen is sok van, de nincs fővezér, nincs király, mert palástját felosztották. Vagyis, voltak királyok, de csak afféle földnélküli Jánosok; afféle lengyel királyok, kik mellett a királyságot respublikának híjják; olyan királyok, kiket egy szellemes író úgy fest: hogy a feudális király csak lova nyergében volt otthon. Tán nem felesleges megjegyezmem, hogy az európai állapotokról van szó, mert nálunk ezekben az időkben Mátyás király ül a magyar trónon; s halála után hangzik el a feudalismus jelmondata: oly királyt válasszunk, kinek üstökét kezünkben tarthatjuk.

Vissza, visszatérni a Nagy Károly alapjára, különben nyakunkon az anarchia, hangzott el, ha nem is V. Károly ajkán, ki áldozatja lesz, hanem az akkori forrongás ajkán. S megszületik az új eszme, mit az európai civilisatio ötödik eszméjének nevezhetünk, az absolutismus.

Egy új kormányzási rendszer, mely megkíséríti összetörni a feudalismust, de az már mélyebb gyökeret vert. Ha nem lehet félre

tolni a korona és nép közé helyezkedett feudális urakat; s ha a földet visszavenni nem lehet, legalább tollat és fegyvert kivenni kezökből. Megszületett a bürocratia s az állandó katonaság eszméje. Helyre állította a királyságot és államot. De azon vették észre, hogy a hatalom az államot, hogy úgy szóljunk, elnyeléssel fenyegeti. Az eszme már túl volt gyermekkorán, a mikor Mohácsesal áramlatába sodortattunk.

Missionariusai nálunk is hirdetik, magasztalják, mint jobbat, eszerébe ajánlják régi megtépett alkotmányunkért. Zászlókat festetnek efféle felíratokkal: Non habemus regem, nisi cesarem. A nincs királyunk, csak császáruk felíratú zászló már Brassóig hatolhatott, s ott a győztesek trofeuma maradt: mire Boesikai kitűzte a nemzeti lobogót, megkezdette forradalmaink sorozatát, felvettük a betörni akaró absolutismus ellen a harezot, mely kisebb-nagyobb szünetekkel századokon át 48-ig folytatódott.

Ezen élethalál harezunkban ki jöhetne más segítségünkre, mint éppen az európai civilisatio. Civilisatióink egy új eszméje, hatodik, s talán legaldásosabb eszméje: a liberalismus. A szabadság, egyenlőség, testvériség alapjára visszatérés érzelme, gondolata.

Neve kezdetben renaissance, majd reformatio, míg aztán kétszáz év előtt, éppen a negyvenes években, talán éppen 48-ban, az angol az absolutismussal szemben felveszi a kesztyűt; negyven év múlva, 1688-ban győzelemre viszi, s kitűzi a parlamentarismus lobogóját. Más évben, 1789-ben a francia veszi át a zászlót, mely február 24-én civilisatióink horizontján megjelent, s másfél százados álmunkból minket is felrázott, s a civilisatio nevében tett kérdésére, hogy mit kívánunk, annyit feleltünk: régi dicsőségünk, őseink örökét kérjük vissza, nincs más kívánságunk.

Ezen eszméken át haladt az európai civilisatio, ezeken a küzdelmeken át jutottunk le 1848-ra. Hogy hazaszeretetünk, monarchikus érzelmünk márcziusi kitörését a maga fenségességében bemutathassuk, a jelenetet civilisatióink keretébe láttam bemutatandónak, a mint a nemzeti genius nekünk megjelen. Ránk árasztja az egyetértés szentlelkét. A mit költőink, publicistáink, szónokaik húsz éven át hirdettek, ugyanezen napon, márcz. 14-én Pesten Irinyi, Pozsonyban Szentkirályi szövegezi a márcziusi eszméket. A pozsonyi ország-

gyűlés deputatiót indít Bécsbe. S márczius 15-én az ifjúság Pesten 12 pontban, Kossuth öt német beszédben Bécsben, proclamálják. V. Ferdinánd jószágos szíve összedobog a nemzetével. Másnap a deputatiót fogadja, s harmadnap Batthyánit miniszterium alkotásával bizza meg. A forradalom be volt tetőzve.

Forradalomnak mondjuk, mert nemesebb szavunk a lelkek azon vulkanikus kitörésére sines, mikor az arany és drágakő gondolatokat teremt. A magyar Európa legmonarchicusabb, legconservatívabb nemzete, még kitörése sem forradalom. Mert mit is kértünk egyebet „mint az európai civilizatio vadtvőisei eltávolítását. Mit a feudalismus hozott reánk, a föld felmentését az úrbériség, az ősiség békója alól; a feudalismustól feltagolt társadalom és nemzet egységesítését a jogegyenlőség, köztelherviselés alapján; az absolutismus kezéből nemzeti nyelvünket; az ország egysége helyreállítását az unio által; az ország önállóságának elismerését a nemzeti színek, nemzeti ezímerünk kitűzhetése által; ősi alkotmányunk rég letett elveinek a parlamentarismus formájába átöntését, mi annyit tesz, úgy mint hajdan volt, képképviseletet, felelős kormányt s ennek ellenőrzőjét, a szabad sajtót. S mert mindezen kívánságunk három nap alatt teljesült, a márcziusi napok egyetértése, fényes sikere páratlan történetünkben. Sőt több, páratlan a világtörténelemben, mert nincs nemzet, mely a középkorból, a rendi állás kapcsából, vér nélkül kibontakozott volna.

Ezért dicsőítjük mi az 1848-ki márcziusi napokat.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

A székelyek eredete.

(II. közlemény.)

II.

Lássuk mindenekelőtt, hogy hol laktak székelyek régebbi időben és nagyobb számmal, mint az erdélyi székelyek?

Kézai Simon és a vele egy nyomon járó krónikák azt mondják, hogy a hunok maradványai, kik *székelyeknek* nevezék magokat, a Sicambria mellett, vagyis Ó-Buda környékén vívott esata után a *Chigla* (Csigla) mezőre menekültek és ott laktak Árpád bejöveteléig. Ekkor a magyarokhoz csatlakozva, velök együtt hódították meg Magyarországot, s a honfoglalás után *Erdélybe* költöztek és ott telepedtek meg.

A hagyomány — mint látjuk — határozottan és világosan megkülönbözteti a *Chigla*-mezőt, a székelyek előbbi lakhelyét, *Erdélytől*, a későbbi hazájuktól; s egyszersmind azt lehet érteni a krónikák előadásából, hogy az a *Chigla*-mező valahol a Közép-Duna (Sicambria) és Erdély között volt, tehát a tulajdonképpeni *Magyarország területén*, még pedig a Tiszán túl eső részeken; mivel a hun maradványok éppen a *nyugoti népektől* való félelmükben (timentes occidentis nationes) menekültek Sicambria vidékéről a *Chigla*-mezőre.

Továbbá Anonymusnál azt olvassuk, hogy mikor a Csepel-szigetről jövő magyar sereg átkelt a Tiszán a bődi révnél (portus Beuldu) és *Kórógy* vizénél (fluvius Couroug) tábort ütött, a *székelyek* ide jöttek elébe s hozzája csatlakozva, mentek Bihar vára és Ménmarót ellen. (50. fejelet.)

Ezt a másik hagyományt szintén csak úgy lehet értenünk és értelmeznünk, hogy tehát a székelyek a honfoglalás idején valahol a Tiszán túl, pontosabban a *Maros és Körös folyók mellekein* lakhattak.

A krónikáinkban fennmaradt *nemzeti hagyomány* tehát úgy tudja a dolgot, hogy a székelyek eleinte, a magyar honfoglalás idejéig, nem Erdélyben, hanem *Magyarország területén* laktak.

Még többet tanulunk a XIII. és XIV. századbeli *okmányokból*.

Székelyeket találunk még a XIII. és XIV. században is *Pozsony megye* északi részén. Ugyanis egy 1258. évben kelt oklevélben ezt olvassuk: „*Metē autem ville predictē B hoc ordine distinguuntur. Prima meta incipit inde per rivum tendit ad magnam Syluam versus Siculos, et ibi sunt tres mete versus occidentem, una meta pertinet ad villam S. secunda ad villam Baralach, tertia meta pertinet ad Siculos.*“¹ Az itt említett *Baralach*: a mai *Boleráz* falu a Trnava folyócska mellett, Nagy-Szombattól északnyugotra; a „*magna Sylua* pedig a *Fehér-hegy* Boleráztól nyugot felé. Ezt az oklevelet átírja és újból megerősíti III. Endrének egy 1291-ben kelt oklevele, mely még mindig tud a Nagy-Szombaton felül, Boleráz és a Fehér-hegy táján lakó székelyekről.² Végre I. Lajosnak egy 1364. évi oklevelében ezt olvassuk: „*Ipsam metam transeundo per eandem silvam magnam curreret ad unam viam et perveniret ad tres metas terreas antiquas, quarum una separaret terrae Siculorum, alia villae Gyos nunc vocatae, olim vero Solumus nuncupatae.*“³ Az itt előforduló „*silva magna*“ és „*tres metae antiquae*“ kifejezések azt mutatják, hogy ugyanazon székelyekről van szó, kiket az 1258-iki okmány emleget s valóban a *villa Gyos*, azaz *Gyiós = Diós*, nem egyéb, mint a mai Felső- és Alsó-*Diós* helység, Boleráz és a Fehér-hegy közvetlen szomszédságában, amattól nyugot, emettől pedig dél felé.

E három okmány tudósításának megfelelően még ma is találunk egy *Székelyfalva*, vagy *Székelyfalu* (tót neve *Szekula*, németül *Zekel*) nevű helységet a Fehér-hegytől nem messze, ettől északnyugoti irányban, Szent-János szomszédságában, közel az osztrák és morva határhoz. Mai lakossága ugyan tót és német, de a régi egyházi anyakönyvben olvasható *magyar* családnemek,⁴ meg aztán a XIII. századbeli, Fehér-hegy melléki székelyek közelsége bizonyítják, hogy alapítóinak és *első lakóinak* nemzetiségétől kapta a nevét.

¹ Lásd Székely Oklevéltár I. köt. 13. lapon.

² Székely Oklevéltár I. 14. lapon.

³ Lásd idézve Jerneynél, Keleti útazása I. 257.

⁴ Lásd a Századok 1896. évf. 599—600. lapjain.

A szomszéd *Nyitra* megyében szintén ismerünk székelyeket a XIII. században. IV. Béla királynak egyik oklevele említi a *Vág*-melléki székelyeket (Siculi de Wagh), hivatkozván benne egy *régebbi* kiváltság-levelére.¹

Ezeket a pozson- és nyitra megyei székelyeket két ízben látjuk szerepelni hazánk történetében, t. i. a XII. század elején és a XIII. század közepén. Ugyanis a bécsi Képes Krónikában (68. cap.) azt olvassuk, hogy midőn II. István király az 1116. évben a magyar-morva határra, Magyar-Bród vidékére ment „prope fluvium Orsoua“ [a Morva-folyóba szakadó *Olsava*], hogy a eseh fejedelemmel találkozzék s vele békét és szövetséget kössön: a magyar sereg előcsapatát „Bisseni atque *Syculi*“ alkották, mint sagittariusok, azonban a esehek megszalasztották őket a magyar táborig. Továbbá 1260-ban, mikor IV. Béla és Ottokár eseh király hadai a Morvamezőn, Kroissenbrunn mellett² esatát vívtak, a magyar sereg egyik hadosztálya *székelyekből* (siculi) állott, mint ezt Ottokárnak a pápához intézett panaszkozó leveléből tudjuk.³ Mind a két esemény színhelye csak néhány (legfőllebb 6–7) mérföldnyire esik a pozson megyei és Vágvidéki székelyek földétől, minélfogva legtermészetesebben őket tartathatjuk azoknak a székelyeknek, a kik az ország északnyugoti határán szerepeltek az említett években.

Székelyek laktak ugyanezen időben *Moson* megye északnyugoti részén is. Ezeknek az emlékét Tamás esztergomi érseknek 1314. július 22-én kelt oklevele tartotta fenn, a melyből kitűnik, hogy a Lajtha közelében fekvő *Barandanbe*, vagyis a mai *Parendorf* helységét (Bruck és Nezider között, a Fertőtől északra) hajdan (az okmányban: olim) *székelyek* laktak.⁴ Ezek a moson megyei székelyek voltak azok, a kik 1146-ban, mikor II. Géza király Henrik bajor herczeggel és ausztriai örgróffal háborúskodott a Lajtha mellett, az u. n. Leerfelden, vagyis Parendorf szomszédságában, a besenyőkkel együtt a magyar sereg előcsapatát alkották,⁵ s a Lajthán átkelve, az ellenséget egészen a Fische folyóig üldözték.⁶

¹ Székely Oklevéltár I. 14–15.

² L. Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadi Krónika. I. 133. lapon.

³ Idézve Jerneynél, Keleti útazása I. 232.

⁴ Székely Oklevéltár III. köt. 7. lap.

⁵ Képes Krónika 70. caput.: „Bisseni et *Siculi* more solito preibant agmina Hungarorum“.

⁶ Magyar Hadi Krónika I. 74–75.

A *biharmegyei* székelyeket a váradí Regestrum említi az 1217. évből.¹ A Nagy-Váradtól dél felé eső és magyarok lakta *Sályi* falunak lakosai között még ma is él a *székely* eredetükről szóló szájhagyomány.²

Eme tudósításoknak megfelelőleg *Székely* nevű helységeket is találunk Biharmegye területén. Így a megye északi részén van *Székelyhid* városa, mely a mult század vége felé egyesült két községből, t. i. a dombon épült *Székely város*-ból és a lapályon fekvő mai városrészből, a tulajdonképpeni *Székelyhid*-ból. Az egyesülés előtt külön közigazgatásuk volt.³ Legelőször 1325-ben említetik *Zekuhida* néven.⁴ Továbbá az említett *Sályi* falu közelében, ettől dél felé van *Székelytelek* helysége, melyet ma oláhok laknak ugyan, de neve és *Sályi* közelsége elárulja első lakóinak nemzetiségét. Végre a Váradí Regestrum is említi két ízben (17. és 265. §.) *Székely* nevű falut, a mely talán azonos ezzel a Székelytelekkel.⁵

Végre még *Szabolcsmegyében* emlegetnek székelyeket a régi oklevelek. Ilyen I. Lajos királynak egy 1346-ban kelt oklevele.⁶ Az ebben említett, székelységét elismertető senyői Pálnak apja, Domokos, két évvel előbb is említetik egy 1344-iki oklevélben: *Dominicus de Seneu*, homo regius,⁷ sőt már 1320-ban is előfordul

¹ »Anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo septimo *Bichorienses* de centurionatu *Secculzaz* et horum precipue Tenken de villa Ebey impecierunt quendam liberum hominem, nomine Deum, dicentes quod eorum esset concivis. Deus autem dixit se liberum esse omnino«. (Endlicher: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli 1849. a 208. §-ban.)

² Szabó Károly szerint: *Századok* 1880. évf. 492.

³ *L. Századok* 1896. évf. 693.

⁴ Anjou-kori Okmánytár II. 216.

⁵ A 17. §-ban ugyanis ezt olvassuk: »Agazones regis de villa *Zekul*, se. Teka et Tobias, impecierunt Tavernicos regis de eadem villa, se. Zotam et Thomam, dicentes quod extorres essent.« A 265. §. pedig így hangzik: »Kalad de villa Gest cepit aliquot oves suas apud Betum de villa *Seccul*, dicens triginta et unam oves se amisisse per furtum. Beta autem dixit se emisse a Masa de villa Sorou«.

⁶ Mely így hangzik: »Litere protectionales Ludovici I. regis pro *Paulo*, filio *Dominici*, filii *Salamonis* de *Senyő* . . . ex investigatione *vera eorundem Siculitate* eveniente, Maiestas etiam Regia eos pro veris et indubitatis *Siculis* recognovit, ita quidem, ut . . . ubi placita foret ipsis habitatio libere concedatur«. *Székely Oklevéltár* I. köt. 52. lapon.

⁷ Fejér: *Cod. Dipl.* IX., 1 : 253.

a neve.¹ Valószínűleg ennek testvére vagy rokona lehetett az a *Nicolaus de Senye*, homo regius, a kit egy 1341. évi oklevél említ; ² s végre ezek valamelyikétől származott *Benedictus*, filius *Dominici de Senye*, kiról egy 1345-iki oklevél beszél.³ Továbbá még egy 1326. előtt kelt oklevélben olvasunk két szabolcsmegyei székely emberről, t. i. Johannes, filius Ressel *de genere Siculorum* és Comes Nicolaus *Siculus de genere Siculorum*.⁴ Ez a szabolcsmegyei *Senyő* falu, hol székelyek laktak, Nyiregyházától északkeletre, Bogdánytól délre esik és tudtommal egy 1329-iki oklevél említi legelőször *Sene* néven.⁵ Ettől északkeletre, Bogdány szomszédságában, fekszik *Székely* nevű falu, a mely már 1284. körül előfordul *villa Zekul* néven.⁶ E két falutól és Nagy-Kállótól dél felé találjuk *Szakoly* helységet egy 1326. évi oklevélben *Zakul* és *Zokul* néven.⁷

Abból a körülményből, hogy a hol az oklevelek Székelyekről beszélnek, azokon a helyeken, vagy közvetlen szomszédságukban még ma is találunk *Székely* nevű helységeket: teljes bizonyossággal következtethetjük, hogy az országnak más részein létező, vagy egykor létezett *Székely* nevű helyek is első lakóikról vették nevüket, éppen úgy, mint a *Besenyő*, vagy *Besnyő*, *Kozár*, vagy *Kazár*, *Olasz* stb. helységek az illető népekről.

Igy 1380, 1388, 1480, és 1489. években kelt oklevelek emlegetnek egy possessio *Zekul*, predium *Zekel*, vagy *Zekewel* nevű helységet a régi Pestmegye területén, a mai *Fehérmegye* északkeleti részén, mely az itt eső Tárnokkal volt határos.⁸ Alább, *Tolna megye* északi részén találjuk *Kis-Székely* és *Nagy-Székely* helységeket, a Sárvíztől nyugotra; tőlük nyugot felé pedig *Szokolyt*, Ireg szomszédságában. Amazok közül valamelyiket már Erzsébet király-

¹ » . . . Magister Michael, filius Michaelis . . . causam suam, quam in Comitatu *Zoboulch* contra quemvis habet in presencia magistri Iwan comitis de *Zoboulch* . . . Nicolao dicto Oprout et *Dominico dicto Zekul* servientibus suis . . . commisit exequendam.« Anjou-kori Okmánytár I. 573.

² Cod. Dipl. VIII. 4 : 546.

³ Ugyanott X. 7 : 680.

⁴ Századok 1880. évf. 494.

⁵ Wertner Mór: A magyar nemzetségek I. 275.

⁶ Zichy-család Okmánytára I. 59.

⁷ Ugyanott I. 276.

⁸ Csánki Dezső: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában I. 34.

nének 1285-ki oklevele említi: „terra conditioneriorum nostrorum *Zekul* vocata“.¹ Egy 1252. évi oklevél *Baranya megyében*, Ürög táján, említi *Székely* nevű szőlőhegyet „vinea *Sicule* néven.“² A Dunántúl még egy helyen találunk *Székely* nevű helységet a XV. században, t. i. *Zala megyében*.³ A Tiszántúl (a főntebb említetteken kívül) ilyenek még: *Zekewlzek*, vagy *Zekelzeg* (Székölszék, Székelszeg) az 1456. 1484. és 1486. évekből, valahol *Arad és Csanád* megyék határán,⁴ tehát nem messze *Körögy* vizétől, hol a székelyek, Anonymus szerint, a magyar sereghez csatlakoztak. Ugyancsak *Arad megyében* találjuk a possessio *Porzekel* (Pórszékely) nevű helységet az 1466—1478. években, Gyorok és Szent-András között.⁵ Végre *Temes megyében* is említetik *Zekeltheleke* (Székelyteleke) 1492-ből.⁶

Azonban az imént idézett oklevelek — a menyinyiben már mind késő időből, a XIII. és XIV. századból valók — és felsorolt *Székely* nevű helységek már nem tüntetik fel a székelyeket Magyarországon olyan nagy számban és akkora kiterjedésben, a mint egy harmadik történeti forrás mutatja. Ha ugyanis gondosan áttanulmányozzuk a tulajdonképpeni Magyarország összes helységeinek neveit, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy *a mely helyeken az oklevelek székely lakosságról beszélnek s a hol Székely nevű helységek vannak, vagy voltak: azokon a helyeken, vagy azok vidékein ugyanolyan nevű helységeket találunk, milyeneket Erdélyben a mai Székelyföldön ismerünk.* Nem néhány, nem is 50—60, hanem igen tekintélyes számú, t. i. 194 helynévről van szó; nem az egész ország területén szétszórta és egymástól elszigetelten találjuk eme helyneveket, hanem az országnak két felén, a Dunántúl és a Tiszántúl, Szamostól Marosig és a legtöbb esetben csoportosan, többet egy-egy kisebb területen; és végre nem olyan természetű helynevekről van szó, melyek ma is érthető jelentésüknél fogva bármely helyen, egymástól függetlenül is keletkezhettek, mint pl. Nyárád (azaz nyárfás hely), Nyir, Nyires, Szöllős, Kőkényes, Fűzes, Nagyfalu, Hidvég, Homok, Hosszúaszó,

¹ Cod. Dipl. VII. 2:110.

² Ugyanott IV. 2:162.

³ Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék II. 25.

⁴ Csánki id. m. I. 702.

⁵ Csánki id. m. I. 777.

⁶ Pesty Fr. id. m. II. 25.

Hosszúmező stb., a milyen nevű helységek bárhol keletkezettek, a hol sok nyárfa, nyírfa, kőköny, homok, vagy nagy völgy és nagy mező stb. volt. A Magyarország területén még ma is létező, székelyes nevű helységek nagy száma, elhelyezkedése és nevüknek természete teljesen kizárják a véletlen találkozás lehetőségét a székelyföldi helységek azonos neveivel; sőt inkább csalhatatlanul azt bizonyítják, hogy ezeknek a magyarországi helyeknek ugyanaz a nép adott neveket, mint az erdélyi, székelyföldi helységeknek s hogy tehát Magyarországnak dunántúli részét, hozzá értve Pozson és Nyitra megyéket, valamint a tiszántúli részt is, a Tisza, Erdély, Szamos és Maros között, egykor szintén *székelyek* lakták. Mert másként egészen érthetetlen volna az a tény, hogy a mai székelyek földén levő helységek nevei 194-szer fordulnak elő Magyarországnak imént megjelölt két részében.

Vizsgáljuk meg már most, hogy melyek azok a székelyföldi helynevek, melyek Magyarországnak azon részeiben is feltalálhatók, a hova a történeti kútfők (krónikák és oklevelek) és a *Székely* nevű helységek vezetnek bennünket.

Pozson megye:

Nagy-B o d a k: Csallóközben Vajkától délkeletre. Kis-B o d a k: amazzal szemközt, a Dunán alul.

Hegybene-E t e és Töbör-E t e: Csallóközben, Duna-Szerdahely mellett.

F a n c s a l: Modortól északkelet felé, közel Bolerázhoz és Fehér-hegyhez.

G e l e n c z e: Deákihoz tartozó puszta, közel a Vághoz, Sélye mellett.

C s e n t e: Vajkához tartozó puszta.

S z e r e d: a Vág partján.

P o s s e s s i o V e c z k e: Csallóközben, 1356-ból(Cod. Dipl. IX. 7: 162).

Székelyföld:

B o d o k: Háromszéken, az Olt mellett, Sepsi.-Szt.-Györgytől észak-kelet felé.

E t é d: Udvarhelyszék észak-nyugoti részén (a *d*: helynévképző).

F a n c s a l: Udvarhelyszéken, Kadicsfalvától északra, Ülke mellett.

G e l e n c z e: Háromszéken, Kézdivásárhely mellett.

C s e n t e: hegy Háromszék közepén, Besenyő mellett. C s e n t e: dűlő Bodok és Árkos faluk határában Háromszéken.

S z e r e d: dűlő és patak Kis-Kadács mellett Udvarhelyszéken.

V é c z k e: Udvarhelyszéken.

Pozson (Pozon) városa.

Nyitra megye:

Bodok: a Zobor hegytől dk. Nagy-Bodok és Kis-Bodok: mindkettő N.-Tapolcsánytól ny. a Vág melléki székelyek közéletében.

Alsó- és Felső-Botfalu: Vág-Újhelytől ész.-nyug.

Csejte: Vág-Újhely mellett.

Décs: Galgócz mellett, tehát a Vág melléki székelyek szomszédságában.

Alsó-Récsény és Felső-Récsény: szintén Galgócz mellett.

Sellye: a Vág mellett.

Zobor: hegy, az imént említett Bodoktól ész.-nyug.

Moson megye:

Moson város.²

Pozson: a hat székely nem egyikének, az Adorján nemnek egyik ága.¹

Bodok: l. föntebb.

Botfalu: a mai Brassó megyében, a székely határhoz közel.

Csejd: Maroszáéken, Maros-Vásárhelytől ész.-kel.

Décsfalva: Udvarhelyszéken, a Nagy-Küküllő mellett.

Recsényéd: Udvarhelyszék d. részén, a Kis-Homoród mellett (d helynévképzővel).

Selye: Maroszáék északi részén.

Zobor: a Rikát az almási barlanghoz közel eső Erőssel összekötő hegláncznak egyik magas csúcsa.

Moson: Maroszáéken, M.-Vásárhelytől észak-keletre.

¹ A székely *nemek és ágak* nevei egyszersmind helynevekként is előfordulnak úgy a Székelyföldön, mint Magyarországon az egykor székelyek lakta vidékeken. Így pl. az Adorján-nem *Thelegd*, *Vaja* és *Vaczman* ágainak neveit megtaláljuk a régi *telegdi* esperesség, *Telegdi-Bacson* (Udvarhelyszék) és *Mező-Telegd* (Biharm.), illetőleg a maros-széki, szabolcs- és szilágymegyei *Vaja* helységek s a maros-széki elpusztult *Váczmány* falu és *Váczmány*-hegy neveiben. Az Eurlech, Eurlewcz nem *Szovát* (Zovat) ágának neve ma is él a maros-széki *Szováta* s a sopron- és hajdumegyei *Szovát* helységek nevében. A Meggyes-nem *Dudar* vagy *Dudor* ágát megtaláljuk a vespérmegyei Felső- és Kis-*Dudar* helynevekben, a Meggyes-nem *Náznán* ágát pedig a maros-széki *Náznánfalva* nevében. Végre az *Ábrán*-nem nevét viseli a mai *Ábránfalva* Udvarhelyszéken s a ma már elpusztult *Ábránfalva* Csikszéken, Karczfalvától keletre. Ezek a példák feljogosítanak bennünket arra, hogy *Poson* város nevét a székelyek egyik ágának, *Poson*-nak, nevével azonosítsuk, annál inkább, mivel ezt a nevet mindeddig nem sikerült kielégítőleg megfejteni. *Poson* nevű család Jedden (Maroszáék) még a múlt század végén is létezett. (Orbán Balázs: A Székelyföld, IV. 180.)

² Német neve, a *Misenburg*, előfordul már a Nibelungenliedben és egy, 1074. évi okmányban (*Miesenburc*: Árpádkori Új Okmánytár I. 29). Hunfalvy

Zsélye: Hédervártól észak-nyugotra.

Kálnok: Moson és Zsélye között.

Bordacs: puszta, Moson városa-hoz tartozik.

Győr megye:

Homoród: puszta, Rába-Szt.-Mihályhoz tartozik.

Sokoró: hegy a megye déli részén.

Komárom megye:

Ete: a megye déli részén, Kis-Bér mellett.

Szovát: 1482. és 1485-ki oklevelekben említetik Vizvár, Keszegfalva, Káva és Vék falukkal együtt.

Sopron megye:

Boz: a Fertő déli partján.

Szovát,

Potyond,

Bodonhely: mind a három a megye nyugoti részén, nem messze a győrmegyei Homoródtól és Sokoró hegytől.

Kineséd: puszta Csepreg mellett.

Selye, l. fentebb.

Kálnok: Háromszéken, Sepsiszt.-Györgyhez közel.

Bordos: Udvarhelyszék nyug. részén, Nagy-Kendhez közel.

Kis- és Nagy-Homoród: folyók: Homoród-Almás, H.-Oklánd, H.-Újfalva stb. helységek.

Sukoró: völgy Fiafalvánál Udvarhelyszék dny. részén.

Sukoró: szántó, kaszáló és legelő Udvarhelyszéken, Újszékely faluban.

Etéd, l. fentebb.

Szovát: Marosszék észak-keleti részén.

Boz: Marosszéken, M.-Vásárhelytől keletre.

Szovát, l. fentebb.

Potyond, vagy Potyand: Csíkszéken, Csík-Szeredától keletre. Hagymás-Bodon: Marosszéken, M.-Vásárhelytől délfelé.

Kincseszeg: Csíkszéken, Potyond és Kotormány mellett.

Pál a magyar *Moson* nevet eme német *Misen*-burg elváltozásának tartja (Magyarország, Ethnogr. 354). Ha csakugyan a magyar *Moson* név lett a német *Misen*-burgból és nem megfordítva, vagyis ha a *Moson* igazán német, vagy helyesebben mondva *bajor-osztrák eredetű* helynév: annál bizonyosabb az, hogy ezt a nevet csak olyan nép honosíthatta meg Erdélyben, a Székelyföldön, a mely egykor a magyar és osztrák határon, *Moson* megye területén lakott. A *Moson* név ugyanis ezenkívül az egész magyar korona területén ma csak a Székelyföldön található meg. V. ö. a *Rába* névről mondottakkal.

Mohács: rét Nagy-Czenk határában.

Vas megye:

Pápóc: a megye észak-keleti sarkán, a Rábához közel.

Bosok: Kőszeg és Rohonc között.

Senyefa:¹ Szombathelytől ész.
Senyeháza: a Kerka folyó partján.

Nagy-Sennye és Kis-Sennye a Rába partján, Rúm mellett.²

Bárdos: Szombathely és Ikervár között.

Csekefa: Zala határához közel, délnyugaton.

Csomaháza: Rumtól északra, a Rábához közel.

Sorok: Szombathelytől délre, Bárdos közelében.

Kotormány: a Kerka partján Senyeháza mellett.

Mohács: Aranyosszéken, Kercsed és Bágyon mellett. Már 1291. és 1313-ban előfordult *Muhach* néven (Orbán Balázs V. köt. 118).

Papoc: Háromszék dk. részén, Zágontól északra.

Bosok: hegy Marosszéken, Ménes határában. Ebből ered a Ménes mellett folyó Rába patak.

Senyevára: Marosszéken a Várhegyen, melyet Küsmöd vize és Várpataka folynak körül.

Bárdos: Marosszék északnyugoti részén.

Csekefalva: két helység; egyik Csíkszék déli részén Csík-Szt.-Márton mellett; a másik Udarhelyszéken, Sz-Keresztur mellett.

Csomafalva: Csíkszéken, a Maros mellett, Tekerőpatakhoz közel.

Sorok: árok Udvarhelyszéken, Véczke határában Bárdos mellett.

Kotormány: Csíkszéken, Potyond és Csekefalva közt.

¹ Ismeretes dolog, hogy a dunántúli, különösen pedig vas-, zala- és baranya-megyei, meg a csallóközi helységek neveiben igen gyakran előfordul *fa* végzet nem az „arbor és lignum“ jelentésű *fa* szavunkkal azonos, hanem a *falu*, illetőleg *falva*-nak rövidült alakja, olyan formán, mint a mai *ba*, *be* és *ra*, *re* ragok ebből a régi és eredeti alakjukból koptak el: *belé*, *béle*, illetőleg *rejé*, *reá*, V. ö. régi *fol-nagy* = falu-nagy s a hétfalusi csángók nyelvében *fal-nagy* = falusi bíró. A székely helynevekben rendszeren megmaradt a teljes *falva* alak, de így is hallható: *fala*, pl. *Pálfala*, *Karácsonfala* stb. Tehát a magyarországi helységek neveiben található *fa* végzet mindig azonos a székelyföldi *falva*, *fala* végzettel.

² Egy, 1256. évi oklevélben: *Senye* (l. Wertner Mór: A magy. nemzetiségek II. 17).

Baksafalva: a stájer határ mellett.

Zala megye:

Külső- és Belső-Türje: a megye északi részén, Szent-Gróttól északra.

Sénye: Szt.-Gróttól délre, közel a Zala folyóhoz.

Lukafa: a Zala folyó mellett, Zala-Egerszegtől észak-Keletre.

Bozsok: Z.-Egerszeg mellett.

Döbrön: puszta, Zala-Egerszegtől délnyug.

Kerceszeg: amattól délny. Novától északra.

Botfa: Zala-Egerszegtől délre, Bozsok közelében.

Baczkó: puszta, Pölöskefőhez tartozik; N.-Kanizsától északra.

Baczonak: Nagy-Kanizsától észak-keletre.

Fintafa: puszta a Mura mellett, Letenyéhez tart.

Kányavár: Szécsi-Szigettől keletre nem messze Baczkótól és Fintafától.

Kebele: Csesztregtől dny., a vasmegyei Csekefához közel.

Kercse: puszta a Muraközben Strido mellett.

Arács: Balaton-Füred mellett.

Rezi: Sényétől délkeletre.

Baksafalva: a Lemhény mellett fekvő Kis-Almásnak régi neve.

Alsó- és Felső-Torja: Háromszék északi részén.

Senyevára, l. föntebb.

Lukafalva: Marosszék déli részén.

Bocsok, l. föntebb.

Debren: patak S.-Szt.-György határában keresztülfoly a Debren szántón és kaszálón.

Keresed: Aranyosszéken, Mohács és Bágyon között.

Botfalva, l. föntebb.

Baczká-Madaras: Marosszéken a Nyárad folyó mellett.

Kis- és Telegdi-Baczon: Udvarhelyszéken, az Oltba ömlő Sugó patak mellett. — Nagy- és Sepsi-Baczon, Háromszéken, amazok mellett.

Fintaháza: Marosszék déli részén, Nyárad folyó mellett.¹

Kányád: Udvarhelyszék déli részén, Jászfalva mellett.

Kebele és Kebele-Szent-Iván: Marosszéken, Maros-Vásárhelytől kelet felé.

Keresed, l. föntebb.

Aracs völgye és patak Csíkszéken, Pálfalva és Csomortány mellett.

Kakod-Rezi: hegy Csíkszék

¹ A *falva* (vagy rövidítve *fala* és *fa*), *laka* és *háza* igen gyakran váltakoznak a helységek neveiben, mert mind a három szó ugyanazt az értelmet fejezi ki.

Baksa: Csesztreg mellett, a Kerka partján. **Baksaháza:** a Balaton déli sarkához közel.

Devecser: hajdan falu Sár-mellék határában, Keszthely közelében.

Csente vagy **Csentefalu:** Alsó-Lendva mellett.

Moson, 1284-ből (Cod. Dipl. VI. 2: 410).

Bánd, 1278-ból (u. o. V. 2: 496).

Veszprém megye:

Belső-Bánd és **Külső-Bánd:** a megye nyugati részén, a Marczal folyó mellett. — **Bánd:** Veszprémtől nyugot felé.

Iglánd: puszta, Devecser mellett.

Désháza: Iglánd mellett.

Gárdon: Pápától észak-keletre, Ugodtól északra, a győri Sorokó alján.

Gereneze: két puszta; egyik Ugodhoz, másik Bakonybélhez tartozik.

Zabola: Zircetől észak-nyug.

Dudar: falu, Zircetől észak-keletre.

Jásd: Dudar mellett.¹

ken; Fekete-Rez: Gyergyót Csíktól elválasztó hegy, melyből a Maros ered; **Rez:** hegy Kadicsfalva mellett; **Köz-Rez:** hegy Borszék közelében. **Baksafalva,** l. föntebb (Orbán Balázsnál III. 117).

Devecser: szántóföld Homorod-Almásán. **Devecser patak,** a Homorodba ömlik.

Csente: hegy és dűlő, l. föntebb.

Moson, l. föntebb.

Mező-Bánd, l. alább

Mező-Bánd: Marosszék nyugati részén, Bergenyétől észak-nyugatra.

Iklánd: Marosszék északi részén, az Iklánd pataknál.

Décsfalva, l. föntebb.

Három-Gárdon: domb Udvarhelyszéken Nagy-Galambfalva határában. **Gordon:** hegy Udvarhelyszéken Farkaslaka mellett.

Geleneze, l. föntebb.

Zabola: Háromszéken, Kovászna mellett.

Dudar, vagy **Dudor:** a hat székely nem közül a Meggyes nem egyik ága.

Jásfalva: Udvarhelyszék déli részén, Derzs és Ege közt.

¹ A szó végén levő *d:* a nagyon gyakran előforduló helynévképző, mely azonos jelentésű az *s* képzővel (pl. Nyár*ád* = Nyár*as*, Tövis*ed* = Tövis*es* stb.) és gyakran áll a *falva* vagy *laka* szókkal történő körülírás helyett, mint itt *Jás-d* = *Jás-falva*, *Kányá-d* = *Kánya-vára* stb.

Bere: Bánd mellett.

Bozsok falu; Kis-Bozsok: puszta, Enying mellett.

Riki: puszta, Bozsokhoz tart.

Deveceser.

Fintafölde 1393-ból (Cod. Dipl. X. 8: 363).

Fehér megye.

Füle és Kis-Füle: a megye nyugoti részén, a veszprémmegyei Bozsok és Riki puszta közelében.

Atya: puszta, Bodajk és Moha között.

Börgönd: puszta, Sz.-Fehérvár és Dinnyés közt.

Gárdony: a velencei tó mellett.

Sukoró: a velencei tó mellett.

Bágyon: Velenczétől északra és így nem messze a XIV. és XV. századbéli possessio Zekul, vagy predium Zekewltől, mely Tárnokkal volt határos.

Czecze: a megye déli részén, a tolnamegyei Kis-Székely közelében.

Tolna megye:

Szakadát: Gyöngk mellett, Nagy-Székelytől délnyugatra.

Kis- és Nagy-Kajdacs: Nagy-Székelytől délkelet felé.

Bere: Marosszéken, Selye és Nyárad-Szereda között.

Bocsok, l. föntebb.

Rika: erdő, Székely-Udvarhelytől keletre. Rika patak, uyanott.

Deveceser, l. föntebb.

Fintaháza, l. föntebb.

Füle: Udvarhelyszék dél-keleti részén, Bardócz mellett.

Atya: Udvarhelyszéken, Siklód és Etéd közelében.

Mező-Bergenyé, vagy Bergenyő: Marosszék nyugati részén. 1333-ban: Borgene, 1334-ben: Bergune (Orbán B. IV. 210).

Három-Gárdon és Gordon, l. föntebb.

Sukoró, l. föntebb.

Bágyon: Aranyosszéken, Torda és Toroczko közt, Mohács és Keresed közelében.

Czecze: hegy Háromszéken, Kézdi-Szent-Lélek határában.

Szakadát: bérez és vár Marosszéken, Nyárad-Szereda mellett. Szakadát: hegy, Csikszéken, az Olt forrásához közel. Kadicsfalva, eredetileg Kajdicsfalva (Kaydichfalva: Orbán B. I. 64).

Madoesa: a Duma mellett.
Említetik már 1036-ban.

Zomba: a Sárvizhez közel.

Dees: a megye délkeleti részén,
a Sárviz és Duma közt.

Tengőd: a megye északnyugoti
részén, Szokoly mellett.

Dersfalva, 1434-ből (Hunyadiak kora VI. 126).

Baranya megye:

Sélyye: a megye délny. részén.
Endes: puszta, Sélyéhez tartozik.

Siklós: a megye déli részén.

Ipaesfa: Siklós mellett.

Bodony és mellette
Babarcz-Szilős: mindkettő
Sélye és Siklós közt.

Devecser: Ráczpetre mellett.

Madiesa: hajdan falu volt
Csíkszéken, Madiesa hegy
és patak mellett, mely az Oltba
szakad Dánfalvánál.

Zomba: egy határrész neve Marosszéken.

Décsfalva, l. föntebb.

Tengeszeg: Csíkszék déli részén, az Olt bal partján, Szent-Imre közelében.¹

Derzs, l. alább.

Selye, l. föntebb.

Endes: legelő Homoród-Keményfalván, Udvarhelyszéken.
Endes teteje: kaszáló u. o.
Endes-alja: szántó Homoród-Szt.-Márton határában.
Endesalma: kaszáló Illyefalván.

Siklód: Udvarhelyszék északnyugoti részén.²

Ipaes: erdő és legelő Homoród-Almás határában Udvarhelyszéken. Ipaes pataka u. o., mely az Almásba szakad.

Hagymás-Bodon, l. föntebb.
Bibarczfalva: Udvarhelyszék déli részén. 1333—4-ben: villa *Byboreh* (Orbán B. I. 215).

Bibarcz: hegy Háromszéken, Kis-Borosnyó mellett.

Devecser, l. föntebb.

¹ Ebben a *szeg* végzet azonos a göcseji helynevekben igen gyakran előforduló *szeg*-gel Töve, a *Tenge*, megtalálható a biharmegyei *Tenke* nevében; míg *Tengőd* már a szokásos *d* képzővel van. *Tengőd*, *Tenge-szeg* és *Tenke* úgy viszonylanak egymáshoz, mint *Kercsed*, *Kercseszeg* és *Kercse*.

² Az *s* és *d* egyenlő értékű helynév-képzők, melyek váltakoznak egymással. V. ö. *Füzes* és *Füzegy* (azaz *Füzed*); *Nyáras*, *Nyáros* és *Nyárad*; *Szilás* és *Szilád*, vagy *Szilágy*; *Tövises* és *Tövised* stb.

Mohács.

Bosok: a megye észak-keleti részén, Duna-Szekesőtől északnyugot felé.

Csele vagy Cselye patak Mohács mellett. Csele falu 1266-ki oklevélben.

Babarez: Moháctól nyugot felé. Említve már 1015-ben: Bobore (Cod. Dipl. I. 298).

Sepse: a Karasicza pataktól délre, közel a Dunához.

Fancsal: említve már az 1015. évben Fonsol-nak írva (Cod. Dipl. I. 298).

Senyefölde 1397-ből (Hunyadiak kora VI. 116.)

Somogy megye:

Tikos: a Balaton déli végénél, Kéthelyhez közel.

Fiad: a megye északi részén, Karádtól délre.

Gárdon: puszta Gamáshoz tartozik, Fiadhoz közel.

Kereseliget: Baranyamegye északnyugati része mellett.

Német-Lukafalva, amattól délnyugotra, Baranya határán.

Magyar-Lukafalva, amattól délnyugot felé.

Sukorót: puszta, a megye délnyugoti részén, Iharos-Berény mellett.¹

Potyond: puszta, Curgó mellett.

Araes: Csokonya közelében.

Szered: régente falu Somogy-megyében.

Possessio Poson és villa Poson, 1275, 1276 és 1279-ből (Cod.

Mohács, l. fentebb.

Bosok, l. fentebb.

Cseje patak, Maros és Udvarhelyszék határán, Szent-István-nál ömlik a Kis-Küküllőbe.

Bibarezfalva és Bibarez, l. fentebb.

Sepsi szék, Sepsi-Szt.-György, stb.

Fancsal, l. fentebb.

Senye vára, l. fentebb.

Tikos: Csikszéken; az ország határán.

Fiadfalva, vagy Fiafalva: Udvarhelyszéken.

Három-Gárdon és Gordon, l. fentebb.

Keresed, l. fentebb.

Lukafalva, l. fentebb.

Sukoró, l. fentebb.

Potyond, l. fentebb.

Araes völgy és patak, l. fentebb.

Szered, l. fentebb.

Poson, l. fentebb.

¹ Bizonyára *Sukoród* helyett, úgy hogy itt a *d* helynévképző a rokon *t* hangra változott el.

Dipl. V. 2: 315, 528; VII. 5: 405.)

Possessio Bere, 1439-ből (u. o. XI. 289).

Végre a dunántúli részen vannak még a Kis- és Nagy-Rába folyók, melyek mentén hét székelyes nevű helységet találtunk, u. m. Sennye, Csomaháza, Pápócz, Bodonhely, Szovát, Homorod és Potyond.

Szatmár megye:

Ecsed és Kis-Ecsed puszta, amahhoz tartozik.

Kányaháza: a megye észak-keleti részén, közel Úgoesa m. határához.

Sályi: Szamos partján, Csenger-től észak-nyugot felé.

Atya: a Szamoshoz közel, Csenger-től észak-keletre.

Alsó-, Felső- és Közép-Homorod: a Szamoshoz közel, Erdőd-től keletre. Homoród patak, a Bükk hegyből ered és Majtény mellett a Krasznába ömlik.

Dánfalva: a megye déli részén, a Szamos partján.

Bere, l. fentebb.

Ráb patak Marosszéken, ered a Boesok hegyből Ménes mellett.²

Ecsed vára, Aranyosszéken, Sz.-Kocsárd mellett, melyet nem régen lecsapolt ingoványos mocsarak vettek körül (Orbán Balázs V. 73).

Kányád, l. fentebb.

Mező-Sályi Torda megyében; Oláh-Sályi Kis-Küküllő megyében. Mindkettő közel Marosszék határához.

Atya, l. fentebb.

Homoród, l. fentebb.

Dánfalva: Csíkszéken az Olt mellett.

² A Rába folyó neve már Ptolemaeusnál is megtalálható a Kr. u. II. században Pz̄p̄ő alakban s azóta *Rabo Rhabo, Arabo, Arrabo, Narabo* stb. néven gyakran előfordul, sőt oklevelek is emlegetik már a 829., 840., 875., 879., 890. években is. Ma általánosan azt tartják a tudósok, hogy ezt a nevet a Pannóniában lakott *kelták* adták reá. A székelyföldi Ráb folyónév azonosságát a Pannónián *Rába, Rabo*-val, bajos volna eltagadni s mivel tudomásunk szerint a *kelták* sohasem laktak Erdélynek keleti részén: világos dolog, hogy ezt a *Ráb* víz-nevet csakis oly nép honosíthatta meg a Székelyföldön, a mely egykor Pannóniában, a *Rába* mentén lakott.

Bere: Nagy-Károly mellett.
Derzs: a megye nyugoti hatá-
rán, Vaja közelében. .

Ete: a megye déli részén, Ér-
Endréd mellett.

Csegze: egy 1347. évi okle-
véllben Csegze (Anjou-kori
okmánytár V. 14).

Lemhény: a régi Kővár-vidék-
kén, ma Szolnok-Doboka megyé-
ben, a Szamos jobb partján,
határos Szatmárral.

Kászony: Bereg megyében,
közel a Tiszához.

Fancsika: Ugocsa megyében,
Nagy-Szöllőstől dny., közel a
Tiszához. Említi egy 1356-ki
oklevél.

Szilágy megye:

Désháza: Szilágy-Csehtől dél
felé.

Debren: amattól délre.

Vaja: a Zilah patakhoz közel,
Zilahtól északra.

Bodon: Vaja mellett, a Zilah
patak partján.

Panit: ama kettőtől dél felé, de
közelükben.

Magyar-Baksa: Vajától északra.

Oláh-Baksa: Vajától és Bo-
dontól észak-nyug.

Zobor: puszta a zilahi járásban.

Kelence: a Szamos partján,
Dánfalvától dél felé.

Fancsikafalva: 1481-ki oklevélben,
Szilágy-Somlyótól délnyugotra.

Kegye: Tasnádtól délkeletre.
1391. évi oklevélben: Ke-
gie; 1417-ben: Magyar-, Oláh-

Bere, l. fentebb.

Derzs: Udvarhelyszék déli vé-
gén, Kányád, Jásfalva és Petek
között.

Etéd, l. fentebb.

Csegez: Aranyos széken, Bágyon,
Keresed és Mohács szomszéd-
ságában. Csegze kert, Cs. út-
ja, Cs. hídja: dűlők Páva hatá-
rában Háromszéken.

Lemhény: Háromszék észak-
keleti részén, Bereczk mellett.

Kászonszék, Kászonszék folyó,
Kászonszék hegy, Kászonszék-Újfalva,
Kis-Kászonszék stb.

Fancsikafalva: Udvarhely-
széken, régen Agyagfalvának
egyik része volt. Mellette a
Fancsika patak (Orbán B.
I. 35).

Décsfalva, l. fentebb.

Debren, l. fentebb.

Vaja: Marosszék déli részén,
Fintaháza közelében.

Hagymás-Bodon, l. fentebb.

Panit: Marosszéken, Bárdos és
Bergenyő között.

Baksafalva, l. fentebb.

Zobor, l. fentebb.

Gelence, l. fentebb.

Fancsikafalva, l. fentebb.

Kis-Kede és Nagy-Kede
Udvarhelyszéken, Csekefalva
mellett.

és Waralya-K e g e; 1466-ban:
Alsó- és Felsew-K e g e (Csánki
I. 477).

Szabolcs megye:

Bodon: 1336-ki oklevélben, a megye északi szögletén, Tuzsér mellett (Zichy Okmánytár I. 487, 497).

Endes: puszta, Mándoktól dk., a Tisza partján.

Vaja: a megye keleti részén, Madától délre, Derzshez közel.

Senyő: Bogdánytól délre, Székely közelében.

Tikos: puszta, a megye nyugoti határán, Polgárhoz tartozik.

Ige: possessio 1324-ben, Kis-Várda táján (Zichy Okm. I. 267).

Lukaháza: puszta, Ung megyében, a Tiszának legészakibb kanyarulatától nem mesze.

Botfalva: amaz mellett, tőle észak felé.

Hajdú megye:

Szovát: Szoboszlótól dk.

Ételaka: 1425-ki oklevélben, Böszörmény és Zelemér közelében.

Fancsika: puszta, Debreczenhez tartozik.

Bihar megye:

Kis-Báród, Nagy-Báród: a Sebes-Körös és Erdély között. Említi egy 1291-ki oklevél.

Mező-Telegd: a Sebes-Körös mellett.

Szakadát: Mező-Telegd mellett.

Hagymás-Bodon, l. föntebb.

Endes, l. föntebb.

Vaja, l. föntebb.

Senyevára, l. föntebb.

Tikos, l. föntebb.

Ege: Udvarhelyszéken. Régi okmányokban: Ige (Orbán Balázs I. 177). Jásfalva mellett.

Lukafalva, l. föntebb.

Botfalva, l. föntebb.

Szováta, l. föntebb.

Étéd, l. föntebb.

Fancsikafalva, l. föntebb.

Barót, vagy Bárót: Háromszék észak-nyugoti sarkán, az Olt kanyarulatához közel.

Telegd: az Adorján nem egyik ága; Telegdi-Bacson: Udvarhelyszéken; telegdi es-peresség.

Szakadát, l. föntebb.

Illyefalva, vagy Illyeháza: Magyar-Cséke vidékén, Mező-Telegdtől délre (Csánki I. 611).

Petegd¹: a Fekete-Körös mellett, Tenkétől dk.

Sályi: Nagy-Váradtól délre, Székelytelek mellett.²

Tenke: amattól délre, a Fekete-Körös mellett.

Illye: Nagy-Szalontától dny.

Fancsal: Nagy-Váradtól északnyugotra, a mai Mező-Keresztes előbbi neve (Csánki I. 613).

Szerep: említve már 1217-ben a Várad Regestrumban és Anonymusnál (28. fejt.).

Kincse: a megye északi részén, Ér-Tarcsa mellett 1338-ból (Károlyi csal. Okt. I. 130).

Fancsika: Mező-Telegd és Báród között. Fancsika: puszta, Sebes-Körös mellett, Zsádányhoz tartozik. Ér-Fancsika: Margita és Székelyhíd között.

Tekerő-ér: a Sárréten Nagy-Harsánynál szakad ki a Sebes-Körösből és Békésben, Szeghalomtól délre egyesül ismét vele. Anonymusnál: fluvius Tekereu (50. fejt.).

Illyefalva: Háromszék déli részén, az Olt mellett.

Petek: Udvarhelyszéken, Derzstől dél felé.

Mező- és Oláh-Sályi, l. fön-
tebb.

Tengeszeg, l. fön-
tebb.

Illyefalva l. fön-
tebb.

Fancsal, l. fön-
tebb.

Szerep-reze: kaszáló Homoród-Lövéte falu határában, Udvarhelyszéken.

Kincseszeg, l. fön-
tebb.

Fancsikafala, Fancsika patak, l. fön-
tebb.

Tekerőpatak: Csíkszéken.

¹ Azaz *Petek-d*, a *d* helynévképzővel. E miatt aztán a szóvégző kemény *k* is *g*-re lágyult.

² Erről a *Sályiról* már említettük fön-
tebb, hogy lakói között egészen a mai napig fentartotta magát a *székely eredetükről* szóló hagyomány. Ezért állítottuk szembe vele *Mező-Sályi* és *Oláh-Sályi* helységeket, noha ezek nem a mai Székelyföldön vannak, hanem amaz Torda, emez Kis-Küküllő megyében, de egészen közel Maroszekhez. Hogy eleinte ezeket is *székelyek* lakták, bizonyítja az a körülmény, hogy Erdélyben a *Maros* és *K.-Küküllő* folyók mentén még ma is találunk olyan helyneveket, melyek a Székelyföldön, meg a Dunántúl és Tiszántúl fordulnak elő, — melyek tehát a székelyek beköltözésének útját jelölik Magyarország területéről. L. alább bővebben.

Békés megye:

Csejt: puszta Mező-Túrtól keletre.
Ege: puszta, Gyomához tartozik,
a Hármaskörös mellett.
Nagy- és Kis-Décs puszták,
Szarvastól keletre.

Csongrád megye:

Bere, említve 1471-ben, Szentest
táján (Csánki I. 679.).

Arad megye:

Ménes: Gyorok mellett, tehát
a régi Pórszékel közelé-
ben.

Sepród: Simánd táján; 1412.
és 1464-ki oklevelekben: Sebered,
Sebrith (Csánki I. 743).

Sikló helység és Sikló puszta,
a Feh.-Köröshöz közel. Csege:
Arad és Vinga táján, 1446-ki
oklevélben (Csánki I. 768).

Csente: hajdan falu a régi Zar-
ránd megyében, Kis-Jenőttől
keletre (Csánki I. 728).

Bodon: 1413-ki oklevélben, Sep-
rös táján (Csánki I. 727).

Baroth: possessio 1418-ban, a
megye észak-nyugoti részén,
Gyula-Vári, Pél és Gyarmat
táján (Csánki I. 741).

Bothfalva: 1439-ben, Almás
és Kis-Kápolna mellett (Csánki
I. 727).

Nagy-, Közép- és Felső-Siklós:
1406-ban, Pankota táján (Csánki
I. 744).

Csejd, l. föntebb.
Ege, l. föntebb.

Décsfalva, l. föntebb.

Bere, l. föntebb.

Ménes: Marosszék észak-nyug.
részén a Czigla hegy alján.

Sepród: Marosszéken. A szé-
kely Ewrlach nemnek egyik
ága: Seprawd, Seprewd.

Siklód, l. föntebb.

Csegez és Csege, l. föntebb.

Csente, l. föntebb.

Hagymás-Bodon, l. föntebb.

Barót, l. föntebb.

Botfalva, l. föntebb.

Siklód, l. föntebb.

Ebből az összehasonlításból az tűnik ki, hogy 93 székelyföldi
név 194-szer fordul elő Magyarországon területén, még pedig a Du-
nántúl, Pozsony és Nyitra megyék ide foglalásával, 126-szor, a Ti-
szán túl (Szamos, Maros, Tisza és Erdély közén) 68-szor, — oly-

formán, hogy a székelyes helynevek amott Zala (21), Veszprém (16), Baranya (14) és Vas (12) megyékben, emitt pedig Bihar (16), Szatmár (13), Szilágy (11) és Arad (10) megyékben találhatók a legnagyobb számmal. Azt hiszem, mindenki be fogja látni, hogy ilyen mérvű egyezés a székelyföldi, meg a dunántúli és tiszántúli helynevekben, semmi esetre sem tulajdonítható a véletlennek, hanem annak *történeti okának és alapjának* kell lenni. -- Azonban, hogy az imént felsorolt helynevek egyezésének, illetőleg azonosságának történelmi értékét megérthessük és kellőleg méltányolhassuk, a fentebb említett *számnak* igen tekintélyes voltán kívül még figyelembe kell vennünk a következő körülményeket is.

1. Sokszor fordul elő az az eset, hogy *ugyanazon* nevű helységek vannak *egymás mellett*, csoportosan egymás szomszédságában úgy a Székelyföldön, mint Magyarorszáig területén.

2. Két magyarországi helységről, t. i. a szabolesmegyei *Senyőről* és a bihari *Sályiról* hitelesen tudjuk (l. fentebb), hogy régen csakugyan *székelyek* laktak; tehát a székelyföldi *Senye* váráról és a Marosszékhez közel eső két *Sályiról* (Mező- és Oláh-Sályi) semmi esetre sem mondható, hogy nevük csak véletlenül található fel a magyarországi *Senyő, Sénye, Senyeháza, Senyefa* és *Sályi* helységekben.

3. A székelyföldi nevek között három olyan név található, melyek úgyszólván helyi természetűek, bizonyos helyhez vannak kötve s ezek ott a Székelyföldön csak úgy keletkezhettek, ha az eme neveket adó nép előbb *Magyarország nyugoti és észak-nyugoti* részén lakott; mert azokat éppen csak arról a tájról lehetett hozni Erdély keleti részébe. Ilyen a Marosszéken található, a *Bocsok* hegyből eredő s *Ménés* mellett folyó *Ráb* patak neve. Ez ugyanis nem választható el a *Rába* folyó nevéől, ez pedig az egykor Pannoniában lakott *keltáktól* származott s már a keresztyén időszámítás II. századától kezdve ismerjük *Pábjó, Rabo, Rhabo, Arabo, Narabo* stb. alakban, a kelták, rómaiak és avarok uralmának idejéből. Arról pedig, hogy az eme nevet adó kelták valaha Erdély keleti részén is laktak volna, semmit sem tud a történelem. Ilyen természetű továbbá a *Moson* név is, a mely német, vagy helyesebben mondva *bajor-osztrák* eredetű. Ugyanis csak ettől a néptől való lehet a *Misenburg* elnevezés, a melyből alakult aztán a magyar *Moson* név. A marosszéki *Moson* falu neve tehát nem kerülhetett máshonnan a

Székelyföldre, mint a bajor-magyar határvidékről. — Ilyen végre a *Rika* erdeje közelében levő *Zobor* hegy neve, mely azonos a nyitra-megyei *Zoborral*. A Vág folyó közelében, Nyitra városa mellett levő hegynek *Zobor* elnevezése tudvalevőleg *szláv* eredetű (éppen úgy, mint *Nyitra* városé) és abból az időből való, mikor a IX. század kezdetén, az avar birodalom bukása után, a *marahánok* terjeszkedni kezdtek Moraviából a mai Magyarországnak észak-nyugati részére a Dunáig és a Garam vizéig. A legelső marahán, vagy morva fejedelmek, kiket a történelem ismer, *Mojmir* és *Privina*, kik közül ez utóbbinak — mint tudjuk — éppen *Nyitra* volt a székhelye, míg amaz el nem űzte onnan. *Privina* korában nevezték el tehát a nyitrai marahán-szlávok a város mellett emelkedő hegyet *Zobornak* s ezektől vették át ezt az elnevezést a Vág melléki székelyek. Az északnyugati szlávoknál ugyanis éppen *Nyitrán* találkozunk a legelső kőeresztyén egyházzal (II. Eugenius. pápának levele szerint már 826-ban) s így kétségtelenül ezzel függ össze a *Zobor* elnevezés, melynek jelentése: „gyülekezet“, t. i. zárda, klostrom, mivel ott — mint ismeretes — már a vezérek korában apátság volt (monasterium *Zobor* nominatum in *Nitriensi* territorio. Endlichernél 134).

Viszont némely magyarországi helynév elválaszthatatlan az erdélyi székelyektől, azokat csak a székely nemek és ágak neveinek segítségével tudjuk megérteni. Ilyen a *Pozsony* (Poson) név, mely azonos az Adorján nem egyik ágának, a *Poson* ágának, nevével. Nevezetes, hogy *Poson* nevű székely család még a múlt század végén is létezett a marosszéki *Jedd* faluban, melyhez negyedik helység: *Moson*, úgy, hogy a *Poson* és *Moson* neveket a Székelyföldön is éppen úgy egymás közelében találjuk fel, mint Magyarország nyugoti részén. Ilyen továbbá a veszprémmegyei *Dudar* helység neve, melyet ismét csak a székelyeknél találunk meg a Meggyes nem *Dudar*, vagy *Dudor* ágának nevében. Ilyenek végre a *Telegd*, *Szovát* és *Vaja* helynevek, melyek a Székelyföldön már nemcsak mint ágak, vagy családok nevei, hanem mint helynevek is ismeretesek.

4. Azt lehet mondani, hogy a *szeg* végzetű helynevek Magyarországnak csak ama részein fordulnak elő, a hol a fönt említett székelyes nevű helységeket találtuk,¹ nagyobb számmal pedig és egy

¹ Pl. *Vas* megyében: Boróc-szeg, Eger-szeg, Egyház-szeg; *Veszprém-ben*: Sumsceg = Som-szeg és Vlueseg = Ölyves-szeg, egy 1233-ki oklevélben;

esoportban csakis a zalamegyei *Göcsejben*, hol a következőket ismerjük: Ábrahám-szeg, Barabásszeg, Egerszeg, Egyház-szeg, Garádszeg, Gombaszeg, Gomboszeg, Gyórfiszeg, Kamaraszeg, Kustánszeg, *Kercseszeg*, Paisszeg, Pálfiszeg, Paraszaszeg, Rózsaszeg, Szamárszeg, Tubolyszeg, Vargaszeg, Vasszeg, és Vörösszeg, összesen 20. Az ilyen, vagyis a *szeg* szóval összetett helyneveket ezenkívül ismét csak a Székelyföldön találhatjuk fel, még pedig legnagyobb számmal Csikszéken. Ilyenek ott: Csatószeg és Cseretszeg (az Olt mellett), *Kincseszeg*, *Tengeszeg*; Simonszeg (ma Bánkfalvának egyik része); Szerethszeg és Sántaszeg (ma Tusnád részei); Pálszeg és Sándorszeg (ma Szent-Imre részei); Tókeszeg (ma Szent-Mihálynak egy része). Háromszéken: Tatárszeg, (Zágon mellett) és Kánátszeg (a Fekete-Úgy mellett). Udvarhelyszéken: Zádokszeg (ma elpusztult; Orbán B. I. 84). Marosszéken: Egerszeg és Remeteszeg (mindkettő Maros-Vásárhely közelében), Borzaszeg (ma összeolvadt Názánfalvával, melynek egy részét Bordásszegnek nevezik; Orbán B. IV. 187). Végre Bereszeg, melyet Kriza János említ a Vadrózsák I. köt. 392. lapján, közelebbi meghatározás nélkül. Összesen 20. Bármilyen értelmű legyen ezekben a *szeg* végzet, azt nem lehet eltagadni, hogy az ilyen végű helynevek az egész magyar korona területén csakis a Székelyföldön és Göcsejben találhatók csoportosan és éppen egyenlő számmal. Sőt még az is szemünkbe tűnik, hogy eme helynevek közül egyik-másik a *szeg* végzet nélkül, más összetétellel, vagy képzővel kölesönösen feltalálható a magyar területen és Székelyföldön. Így pl. a *Kercseszeg*-nek nemesak a zalamegyei *Kercse* és somogyi *Kercseliget* felel meg, hanem az aranyosszéki *Kercsed* is. A *Kincseszeg* alapszava megtalálható a bihari *Kincsé*-ben és a sopronmegyei *Kincséd*-ben; a *Tengeszegé* a bihari *Tenke* s a tolnai *Tengőd* nevekben, *Bereszegé* pedig a veszprémi, bihar- és szatmármegyei *Bere*-ben. Végre a székely *Borzaszeg* ugyanolyan összetétel, mint a veszprémi *Borza vár*.

5. A székelyek egyik, igen régi szokásának, t. i. a karácsoni

Zalában: Sár-szeg, Eger-szeg, Cherezgh = Cser-szeg, a XV. századból; *Pozsonyban*: Dió-szeg; *Nyitrában*: Eger-szeg, régi Beregzeg és Ujszeg a Vág mellett; *Biharban*: Sár-szeg, Gát-szeg, Kereszt-szeg, Dió-szeg, Körös-szeg, Nyár-szeg, Alma-szeg; *Békésben*: Nyár-szeg; *Szatmárban*: Szamos-szeg; *Aradban*: Alma-szeg stb.

regelésnek párját egész hazánk területén első sorban Zalamegyében a *göcsejiek*nél találjuk meg, még pedig nem pusztán a szokást, hanem az akkor énekelni szokott *régi dalt* is, meglepően egyező tartalommal és olyan refrainnel, mely eredetileg mind a székely, mind a göcseji dalban azonos volt s csak későbbben változott el a regesek ajkán a nem-értés következtében.¹ Ha tudjuk, hogy ezt a szokást és éneket ma már a Székelyföldön sem ismerik máshol, csak az udvarhelyszéki *Kénos* faluban, annál meglepőbb az a jelenség, hogy Göcsejben még mindig él a szokás is, ének is. De a távol eső vidékeknek ez a találkozása könnyen érthetővé lesz előttünk, ha eszünkbe jut, hogy az összes magyar megyék között éppen Zalában találkozik legtöbb székelyes helynév (t. i. 21) s hogy ennek határain belül, egyenesen Göcsejben találjuk fel az egy csoportban fekvő, *-szeg* végzetű helyneveket, melyeknek párjaira csak a Székelyföldön akadunk.

6. Végre nem lehet figyelmen kívül hagynunk azt a jelenséget sem, hogy Magyarország keleti határától fogva a mai Székelyföldre, vagyis Erdélynek nyugoti és észak-nyugoti részén, még pedig egyrészt a *Maros* és *Kis-Küküllő*, másrészt a *Szamos* folyók mentén találunk olyan nevű helységeket, melyek csak a Székelyföldön s egyszersmind Magyarországnak dunántúli és tiszántúli részeiben fordulnak elő. Ilyenek a *Maros* mentén *Hunyad*-megyében: *Illye* (v. ö. Illye, Illyefalva Biharban és Illyefalva Háromszéken); *Boz* (v. ö. Boz a Fertő mellett és Marosszéken); *Gyalakuta*, amattól észak-keletre (v. ö. Gyalakuta Marosszéken); *Homoród*, Algyógy mellett (v. ö. Homoród Győr- és Szatmármegyékben és Székelyföldön); *Bakonya*, Homoródtól észak-nyugotra (v. ö. Bakonya erdő és kaszáló Csehédfalván, Udvarhelyszéken); *Kürpény*, Homoródtól északra (v. ö. Kölpény Marosszéken.) *Fejérvármegyében*: *Csekelaka* (v. ö. Csekefa Vas megyében, Csekefalva Udvarhelyszéken és Csíkszéken.) *Torda* megyében: *Lekencze* (v. ö. Lekencze Szatmárm. és Marosszéken); *Mező-Bodon* (v. ö. Bodon Baranya, Szilágy és Szaboles m. Hagymás-Bodon Marosszéken); *Nagy-* és *Kis-Iklánd*, közel Marosszék határához (v. ö.

¹ A *székely* ének refrainje:
Régi törvény nagy rött ökör
De hó reme róma.
A *göcsejié* pedig ez:
Rök ökör régi törvény
Haj regő rajtunk.

Vagy:
Riétöki rigi törvény,
Hej regüő rejtem.

Vagy:
Röjtököm régi törvény
Hej regő rejtem.

(L. Vadrózsák I. 533.)

Igland Veszprém m. és Iklánd Marosszéken.) A *Kis-Küküllő* mentén K.-Küküllő megyében: *Kincsi* (v. ö. Kineséd Sopron m., Kincseszeg Csikszéken); *Abosfalva*, a K.-Küküllő partján (v. ö. Abosfalva Udvarhelyszéken); *Mikefalva*, közvetlen ama mellett (v. ö. Mikefa Zala m., Mikháza Marosszéken); *Décsfalva*, amazok mellett (v. ö. Désháza Vas m. és Szilágy m., Décsfalva Udvarhelyszéken.) Másrészt a *Szamos* mentén találhatók a következő helységek *Szolnok-Doboka* megyében: *Kabalapataka* (v. ö. Kabalahágó hegy Csikszéken); *Pestes* v. ö. Pestes Bihar m.); *Keesed*, Szamos-Újvártól nyugotra (v. ö. Keesed Udvarhelyszéken); *Dengeleg*, a Kis-Szamos partján, Szamos-Újvártól dny. (v. ö. Dengeleg Szatmár déli részén); *Kis- és Nayy-Deveceser*, Szamos-Újvártól dk. (v. ö. Deveceser Udvarhelyszéken, Veszprém, Zala és Baranya megyékben); *Mikháza*, Dézs mellett (v. ö. Mikháza Marosszéken); *Göcs*, Szamos-Újvártól délkeletre (v. ö. Göcs Marosszéken); *Csente*, Sz.-Újvártól keletre (v. ö. Csente Pozson m. és Háromszéken); *Szekulaj*, ma oláh falu, Sz.-Újvártól délre, de nevében éppen úgy a *székely* szó lappang, oláhos alakban, mint a pozsonmegyei *Szekula*-ban. *Kolos* megyében: *Alsó- és Felső-Szovát*, a Kis-Szamos egyik ága mellett (v. ö. Szovát Sopron és Hajdu m., Szováta Marosszéken); *Szopor*, amattól dél felé (v. ö. Alsó- és Felső-Szopor Sopron és Szilágy m.) Ez utóbbihoz már közel vannak *Mező-Sályi* és *Mező-Bodon*, Torda megyében, közel Marosszék határához.

Vonjuk le már most a tanulságot az eddigi vizsgálódásunkból.

A főtebb felsorolt 93 helynév, melyet Erdély keleti részén, a mai Székelyföldön ismerünk, elvitázhatatlanul a *székelyektől* származik; ők adták ama neveket azon helyekre, melyeken megtelepedtek, továbbá az ottani folyókra és hegyekre, minél fogva az illető tulajdonnevek a székely népnek olyan sajátjai, melyek ethnosuknak egyik jellemző részét teszik. Mivel pedig ugyanazon helynevek Magyarországnak dunántúli és tiszántúli részeiben is 194-szer előfordulnak: a logika törvénye szerint azt kell mondanunk, hogy azok *ott* is *székely* helynevek, tehát ugyanattól a néptől erednek, melytől a székelyföldi helyek nevei, vagy más szóval: egykor Magyarországnak említett részein is székelyek laktak. Eme következtetésünket támogatja az a körülmény, hogy az említett két területen csakugyan van, vagy volt 14, *Székely*, *Széköl*, *Szokoly* nevű helység, s így *összesen 208 helynév* tanuskodik a székelyeknek hajdani lakásáról a mai Magyarország területén. Már pedig 208 helynév igen erős

argumentum a történetíróra nézve. Hogy eme 208 helynévnek valóságát valóban úgy kell érteni, a hogyan mi értelmezzük, azt hitelesen bizonyítják legrégebb történeti följegyzéseink (a krónikák) és kiváltképpen a különböző oklevelek, mint a melyek megállapítják, hogy hazánknak dunántúli és tiszántúli részein egykor székelyek laktak.

Az Erdélyben lakó székelyekről csak az 1213. évben hallunk legelőször. Másrészt krónikáink határozottan állítják, hogy a székelyek a tulajdonképpeni Magyarország területéről költöztek Erdélybe a honfoglalás után. Ez állításukat megerősítik ama tulajdonnevek, melyeknek keletkezése nem választható el hazánk nyugoti részétől (t. i. a Rába—Ráb, Moson és Zobor), valamint ama helynevek is (számszerint 25), melyeket Magyarország és a Székelyföld között, a Szamos, Maros és Küküllő mentén találtunk s melyek egyszersmind megjelölik a székelyek kiköltözésének útját Magyarország területéről.

Mivel tehát a történelem tanúsága és a helynevek vallomása szerint *székely* nevű nép eleinte Magyarországnak azon részein lakott, hol ama 208 helynevet találtuk, ennél fogva a mai Székelyföldön levő 93 helynévnek azonos volta amazokkal csak úgy érthető és magyarázható meg, hogy a székelységnek az a töredéke, mely innen kiszakadt Erdélybe, részben megtartotta a régi lakóhelyek neveit az új szállások elnevezésére. S a székelység ebben a tekintetben csak úgy eselekedett, mint az új hazába költözködő nép rendesen szokott tenni. A Britanniába költözött belgák (Julius Caesar idejében) előbbi hazájok tartományainak neveit ruházták új gyarmataikra. Így tettek azok az európai népek, melyek Amerikát benépesítették, úgy, hogy ott ma Európa csaknem minden nevezetesebb városának, vagy tartományának nevét feltalálhatjuk. A múlt század közepén több ezer szerb család vándorolt ki hazánk területéről Oroszországba, a kik ottani új lakóhelyeiknek ilyen neveket adtak: Pécska, Csongrád, Csanád, Vukovár, Martonos, Kanizsa, Zenta, Beese, Földvár, Szent-Tamás, Nagylak, Versecz, Pancsova stb.¹ E helynevek nem bizonyítják-e, hogy azok Magyarországból származtak ki?

Az erdélyi székelyek e szerint Magyarország területéről szakadván ki, tulajdonképpen nem az a kérdés, hogy kik és mifélek az erdélyi székelyek, hanem az, hogy miféle eredetű nép volt az a székelység, mely a magyarok bejövetele előtt s részben még később is Magyarországnak dunántúli és tiszántúli részeiben lakott?

THÚRY JÓZSEF.

¹ Pesty Frigyes: A helynevek és a történelem. Budapest, 1218. a 24. l.

A cserkeszekről.

(III. és befej. közlemény.)

A Kubán mellékén s a Nagy-Kabardában.

A Kubán folyó, mely az Elbruz lábánál egyesülő patakokból ered, s előbb észak, majd nyugat felé nagy körívben folyva, a Keresz-szoros alatt ömlik a Fekete-tengerbe, hosszú időközön át volt határ ez orosz- és cserkeszlakta föld között.

Századunk elején még a folyó két partján, mint ellenséges őrhelyek állottak egymással szemben a cserkesz aulok és velök szemben az újonnan alkotott orosz stanicák.

A közlekedés főútvonala ekkor a Kubán jobb (északi) partján vezetett a kubáni kozákok falvain keresztül. Besze János hazánkfia is ezen utazott, Kereszből a szemben álló Taman felé kelvén át a tengerszoroson, s innen három napi telegán való útazással érvén a kubáni kormányzóság mai fővárosába, az egy emberöltővel azelőtt alapított *Ekateridonar* kozák városba.

Manapság a közlekedés főiránya kikerüli a Kubán alsó folyása vidékét, miután a nem rég épült orosz vasútvonala a mocsaras Kubán torkolatától messzebb délre indul ki a Fekete-tenger keleti partjáról s átvágva a Kaukázus tengerparti hegyes vidékét, csakis Ekaterinodár mellett éri el és lépi át a Kubán folyót, melyet aztán alább még kétszer átszel a Kaukázus főgerinczének közepe (Wladikawkáz) felé irányuló útjában.

Kerestől mi is a kaukázusi vasút tengerparti végállomása felé igyekeztünk s három napi és éjjeli hajózás után szálltunk ki a Fekete-tenger keleti partján: Nowo-Rosszijszk kikötőjében.

A Fekete-tenger keleti partjának emez élénk kikötő-városa, a melylyel a Kubán vidéke újabban vasúttal van összekötve, — mint neve is mutatja — *Nowo Rosszijszk* (Uj-oroszi) maga is igen fiatal, de rohamosan fejlődő város. Egy évtizeddel ezelőtt még falu számba

ment, alig volt 1—2000 lakosa, most csak cementgyárában foglalkozik ezer ember s a város körülbelül 20.000 lakost számlál. A Kubán, Kuma, Terek folyók völgye gazdag termő földjének egyik fő raktára, a homnan a nagy síkságok, puszták terményei vízi útra indulnak nyugat felé. A *Hotel Français* szállóban magyar kereskedővel is találkoztunk. A város mélyen benyúló tengeréből mellett fekszik, nagy raktárakkal, elevátorral, cementgyárral. 1829 óta tartozik Oroszországhoz, addig török terület volt. 1855-ben ezt is rommá lőtte az egyesült francia-angol flotta. Kikötője egyike a legjobbaknak a Fekete-tenger keleti partján, de télen oly erős északi szél csapkodja, mint a bóra az Adrián. Partja mocsaras s éppen azért nyáron egészségtelen, maláriás, de mindinkább kiszárítják. Felette félkörben magas hegyek emelkednek, letarolt erdőkkel.

A vidék régi lakói, a *sabzigek*, legnagyobb részt kivándoroltak, helyükbe új telepesek jöttek. A cementgyárban (a mely egy esztlandi részvénytársaságé) 13 különféle nemzetiség dolgozik, német igazgatóság alatt, de a közeli eszerkeszföldről kevés van köztük, mert (mint az igazgató megjegyezte) ez a büszke nép gyári munkára nem vállalkozik s legfőlebb felügyelőkül alkalmazhatók.

Nowo-Rosszijszkból a megérkezés napján május 9-én délután folytattuk útunkat, most már vasúton a kaukázusi tartományok felé. Előbb magas hegyek között alagúton át, aztán a bujántermő síkságon vezet át a vasút vonala. Az állomásokul szolgáló vasútmenti falvak (Bakanszkája, Krimszkája, Abinszkája, Linejnája, Ilszkája, Szerverszkája, Afibszkája) mind új kozák telepítvények, szalmafedeles házakkal, sövénykerítésekkel, mintha csak a magyar Alföldön járnánk.

A vasút mentében, a Kubán mellékvölgyének gazdag rónáján mindenütt az új honfoglalás jeleivel találkoztunk. Az új honfoglalók, a kozákok, irtják az erdőket, a eszerjést, feltörik a réteket s új falvak épülnek az elpusztult eszerkesz faluk helyén. Bennebb azonban lakatlanul állanak a hullámos, dombos és magasabb hegyvidék egykor eszerkeszek lakta völgyei, a levágott erdők helyein nincs a ki juhait legeltesse, nagy területek mutatják az újabb mappákon a lakatlan vidékeket.

A Kubán mellett Ekaterinodárral szemben érjük az első, eddigelé egyetlen eszerkesz (*sabzig*) falut: *Enemá-t*, mocsaras, nádas vidékével. Itt vezet át egy hosszú vashid a széles folyó a Kubán tulsó partjára, a közeli fővárosba.

Ekaterinodart (Katalin-ajándéka) 1792-ben II. Katalin czárné alapította kozák állomásúl és főerősségül a Kubán alsó vonala védelmére a cserkeszek ellen. A régi erődöt három oldalról vette körül a folyó. Most egy kozák szotnya állomáshelye egy *ataman* (hetman) alatt, a ki egyszersmind a Kubán kerület főkormányzója. A város jelenleg 80.000 lakost számlál, nagy térségen terül el, a belvárosban emeletes, kiljebb alacsonyabb házakkal, olyanforma, mint egy alföldi magyar város, Kőrös, vagy Keeskemét. A város kellős közepén széles térségen emelkedik az öt kupolás g.-keleti nagy templom, körülötte négy oldalt emeletes házak, a belváros közepe, melybe a vasút felől egy II. Sándor látogatása alkalmából épített diadalkapu alatt jut be az útás.

A kubáni kormányzóság fővárosában, a honnan a cserkeszeket igazgatják, három napot töltöttünk, többnyire a hatósággal való tárgyalással, míg a cserkeszek közé útazásra engedélyt és támogatást nyerhettünk.

A kubáni kozákok *atamanja*, *Malamma* tábornok, a kormányzó és segédje *Jaczkievics* tábornok megigérték ugyan támogatásukat, de magoktól, úgy látszik, nem mervén intézkedni — útastásokat kértek előbb a kormánytól s míg az megjött, várni kellett. A várakozás ideje alatt kezdtünk ismerkedni a városba bejáró cserkeszekkel, a kik (bár a törvény tiltja, de elmézik) most is még mind fegyveresen, övükben kindsállal (handsárral) járnak s bátor tekintetűk, férfias, nyílt fellépésük az első pillantásra rokonszenvet kelt.

A kormányzóság kancelláriájának igazgatója *Kovalenszki* Grigor Grigorievics (egy rendkívül mívelt, előkelő módorú, szálas termetű, intelligens arcú orosz főhivatalnok) volt a mentorunk, a ki családjával is megismertetett s ebédre is meghívott.

Ő mutatta be a cserkeszek legjellemzetesebb öltöny darabját a *burká-t*, mely a magyar fekete *gubá*-hoz feltűnően hasonlít. Ugyanabból az anyagból készítik, keeskeször nemezből; belül *sima*, kívül *borzas*; de a szabása másféle, mint a magyar *gubá*ké. A cserkesz *burka* fent szorosan a nyakhoz simuló, gallértalan, alább mindinkább kiszélesedő, bokáig érő kerek bő köpenyeg, a mely pompásan megvéd a hideg és eső ellen. Legjobb és legdrágább a *kabard burka*, a melyen a világosság nem hat át s esőben át nem ázik (ára 12—30 rubel); silányabb a vékonyabb szövésű s foltonként áttetsző *cse-csensz burka* (ára 5—10 rubel).

A burka a cserkesznek útban vagy mezőn elválhatatlan útítársa, szép időben a nyereg háta megett összegöngyölve hordják, zord időben felöltve nemesak az embert, de jórészt a lovat is befedi; éjjel derekalj és takaró együttesen. Nekünk is kitűnő szolgálatot tett primitív éjjeli szállásainkon, midőn itt-ott a puszta földön vagy padlón burkánkon háltunk s megvédett hideg, eső és jégvihar ellen.

A Kaukázusban most már általánosan el van terjedve, úri ember is ritkán indul a nélkül útra, sőt esős időben a városokban is viselik, mint nálunk az eső-köpenyeket.

Ugyanolyan guba-nemezből készítik a *puskatokot* is, a mely megvédi a puskát az eső ellen.

Ekaterinodárban láttunk először és vettünk u. n. *szumka* átalvetőket is, melyek részint színes gyapjuszövetből, részint persaszőnyegszövetből készítvék. Kisebb-nagyobb fajták vannak belőlük: ember vállára, lóra, tevére valók.¹

Sikerült egy pár szép régi példányt ebből is szereznünk s a további útra magunkat a szükségességekkel egyebekben is elláttuk.

Vettünk fej és nyakvédő *baslik*-ot is, báránybőr sapkát, *kind-sülokat* s élelmi szereket.

Az úttervet úgy állapítottuk meg, hogy a Kubán felső völgyét végig járjuk, a meddig csak a közlekedés lehetséges, egész az Ellbruzig, melyek aljában a *karacsájok* laknak. A kormányzóság úti kalauzúl egy a kozák ezredben szolgáló Kanamat Agirow nevű cserkesz (abadzech) hadnagyot rendelt mellénk, a kit a cserkeszekkel való érintkezésnél közbenjáróul, tolmácsul, s ha kell csilapítóul szoktak használni, s a kinek valóban nagy hasznát vettük a cserkeszek és karacsájok közti útazásunkban.

Május 12-én este 8 órakor indultunk tovább Ektirnodárból (a hogy az úri körökben Ekaterinodart mondják.) Éjjélkor értünk a Rosztow-wladikawkái vonal esatlakozó állomására Tichornivszkájára, a hol átszállottunk s a másik vonaton hajnalban *Arnavir* mellett ébredtünk fel, melyet az örményországi hasonló nevű városból telepített lakosok neveztek így el s a mely a szomszéd kormányzóság fővárosa, *Stavropol* vasúti állomása.

¹ Hasonló hangzású s eredetű a török szövött persaszőnyegnek (minőt nálunk is bőven árulgatnak keletről hozva) *szumak* neve, a n melyet a déli Kaukázusban, főképp Dagesztánban szőnek.

Gyönyörű tájon haladt vonatunk, kelet felé látszott a Kubán, mögötte hullámos dombosor, jobb kézre lapályos síkság, melyen ménesek, gulyák legeltek, ugyanaz a czímeres szarvú ökör és tehén faj, mint a mi marhaállományunk; csak egy volt újság: a teve csordák.

Reggel 9 órakor értünk *Nevinno-Myškája* állomáshoz, a hol ki kellett szállanunk, hogy innen aztán a belső Cserkeszföld, a Felső-Kubán völgye felé vegyük útunkat.

Nincs terünk az útazás és megfigyelések részletes leírására s azért csak az etnographiai nevezetességekre szorítkozunk.

Két orosz staniczát kellett elhagynunk még a vasúti állomástól, *Nevinno-Mysskáját* és harmadfél óra múlva *Bielomecseczkáját* (Fehérmecsetfalvát), a míg igazi cserkesz faluba jutottunk. Amazokban kozákok laktak, kik egyenként 9—9 deszatin földet kapnak s ezért 4—4 évig tartoznak katonai szolgálatot teljesíteni a magok költségén, saját lovukon s azután is behívatnak május havában gyakorlatra.

A cserkesz falu, melyet az előbbi postaállomástól 2 óra alatt (d. u. 3 órakor) értünk el: *Darukokt* vagy igazi cserkesz nevén *Dudarokhabel* (oroszul Dadarukovszkij) a Kubán felett domb oldalon terül el Batalpasinszk várossal szemben. Abazak lakják. A dombtetőn terül el érdekes temetője, melyben a sírdombok gömbölyű kövekkel vannak körülrakva s a sírhalmok végében egy-egy alacsony, lapos, gömbölydeden végződő, fenyőfából faragott *fejfa* és egy-egy alacsonyabb és keskenyebb *lábfa* áll, simára faragott oldallal. Minden fejfán a halottnak a *családi jelvénye* van felrajzolva vagy beégetve. A jelek alatt itt-ott egy *olló* képe azt jelképezi, hogy *asszony* (nő) nyugszik a sírban.

Ezek a családi jelvények vagy inkább *ló-bélyege* primitív alakúak, leggyakoribb közöttük a köralak némi változatokkal. Gyakori egy sajátságos forma, mely (cserkesz vezetőnk szerint) a *lovagló embert* akarja ábrázolni (19., 20. ábra). Ezzel bélyegzik meg lovaikat s az igazi kabard-lóról nem szabad hiányozni a „*kabard bélyeg*“-nek, a mely az ő ismertető jele, mondhatnók „beesület-rendje“. A bélyeg, a melyet viselnek, árukat is befolyásolja.

Kabard bélyegek.

- I. Fejfa sírjelvények a darukolti temetőben (1— 0.)
 II. Családjegyek a Nagy-Kabardából (16— 25. ábra.)
 III. Lóbélyegek a Kubán völgyében (30—33.)

A kabard ló különben is híres a Kaukázusban s már a régi időben is messze földről keresett árúczikk volt. Az orosz költők is dicsőítik. Lermontov egy románczában írja, hogy „adok neked olyan lovat, melyen rajta van a kabard-bélyeg“. A eszkesznek féltett kinese, elválhatatlan bajtársa. Termete kised, karesú, izmos, lába vékony, feje hosszúkás, szeme ragyogó tüzes. Gyors és kitarító: a sikon iramlik, mint a szélvész, a hegyek szakadécai közt biztos, mint a zerge. A magyarországi régi fajlovak közt leginkább az apró székely lovakhoz hasonlítanak, a milyenek Csík- és Gyergyó némely vidékén még a régi tiszta fajból találhatók (pl. Oroszhegyen). Lovára minden eszkesz büszke, a versenyfuttatás egyik legkedvesebb szórakozásuk. Azok a banderiumok és kísérek, melyek körülöttünk rajzoltak, gyönyörű látványt nyújtottak, midőn lovaikat tánczoltatták, röpítették, s egymással versenyeztek, lekapni igyekezték egymásnak a sapkáját diadaljelül. Jöttek mint a villám s eltűntek meg visszakérültek néhány pillanat alatt. Valóban a régi honfoglaló magyarság sokat magasztalt fürgesége s a híres huszár bravurok jutottak eszünkbe ezeket a kabard lovasokat látva.

S nemesak a vagyonosabb osztály tart köztük lovat, de jóformán mindenki. Az első kabard lovas, a kit láttunk, egy juhász volt, a ki lóháton terelgette nyáját a Kubán fensíkján. A gazdagságnak fokmérője a lovak és ökrök száma. A Nagy-Kabardában egy *Lafis* nevű urat emlegettek, a kinek ezernél több lova van, *Salbár*-nak szintén ezeret megközelítő ménese; földbirtok tekintetében pedig leggazdagabbnak az *Utazsukin* hercegeket emlegették, kiknek a Bakszán völgyében egész falvaik vannak.

A darukokti temetőben először megfigyelt családjelvényeket (melyeket lerajzoltam s képen is bemutatunk) azután újabb formákban is láttuk a lovak tomporájára sütve s még egy ízben találkoztunk velök tömegesebben, midőn két hét múltán (május 27-én) a Nagy-Kabardában *Alsó-Atazsukinba* jutottunk, a hol az *Atazsukin* hercegek vendégszobája ajtajába mindazoknak családi jeleit bevésve találtuk, a kik ott vendégül megfordultak. Nekünk is fel kellett rajzolnunk emlékül ezímerünket a kabard jegyek közé. Ezeket is lerajzoltam és összehasonlításul s pótlásul a kis-kabardai bélyegekhez közlöm, néhány mással is kiegészítve, melyeket egyenesen a lovak bélyegeiről jegyeztem le.

Az első eserkesz falu egyebekben is eléggé jellegzetes képet mutatott. Már itt szemünkbe ötlöttek a ritkásan fonott sövény kerítések karóiba feltűzött lókoponyák, a melyeket babonából a rossz szellem ellen, dögvész, jégverés eltávolításául akasztanak ki talizmánul. Ezt azután is minden eserkesz faluban megfigyeltük. A község (kuázse, vagy khable) szalmafüdeles házai, helyesebben kunyhói (khunne) primitivebbek a mieinknél, többnyire sövény vázák köré rakott tapaszos sárfalakból építvék, tágas udvarral, istállóval, ólakkal. Domináló része a kívülről is kidomborodó boglyaalakú öblös kemenceze, vagyis inkább kémény, mely alatt belül a szobában nyitott tűzhely van, felette kőből faragott füstfogó kandalló, virágalakú díszítésekkel. A kandalló alatt lánczon vasbográs függ alá. Tüzelésre többnyire tőzeget (tezeg) használnak. A lakás rendszeren két szobából áll, a nők a belsőben tartózkodnak.

Estére a Kubán folyón gázlón átkelve, az átellenben fekvő *Batalpasinszk* városkába mentünk. Innen másnap (május 13.) reggel folytattuk útunkat a mindinkább összeszűkülő Kubán völgyén fölfelé. Feljegyzésre érdemes, hogy az első másfél órai távolságra fekvő faluig vagy száz kurgánt (kún-halmot) látunk a völgy-lapályon.

A legközelebbi falu *Evrejszko*-(héber)-*Dzsegonaszki* is egy néprajzi specialitás: tiszta *zsidó falu*; u. n. hegyi zsidók (evrej gorszki) lakják, kiket az orosz kormány együvé telepített s egy orosz „ataman“ kozák főnök által igazgattat. Szattyán bőr készítésével foglalkoznak. Apró vályog kunyhókban laknak, melyeknek szűk füstös egyetlen szobájában rendszeren nagyszámu család van összezűfolva.

A férfiak többnyire fekete szakállú, fekete kucsmás, hosszú inges, kék, piros kaftános, csizmába huzott lengyel nadrágos alakok, némelyik övet is visel, eserkesz kindsállal. Az asszonyok rikító színű kendőbbe burkolt, csinos, de szegényesen öltözött alakok. A gyerekek rongyosak, a fiúk eserkesz-sapkát viselnek. Beszélnek orosz, eserkesz, tatár nyelven.

A közeli szomszéd kozák faluban *Uszt-Dzsegutinszkáján* szintén sok zsidó lakik, ezek már módosabbak s ünneplő ruháikba öltözve mutatták be rövid időzésünk alatt a népszokásokat, táncukat. Ebben az a megjegyzésre méltó, hogy viseletük egészen a eserkeszeké: ugyanaz a hosszú színes selyem ruha, derékon ezüstös övvel átszorítva s mellükön aranyozott, vagy ezüst sűrű kapesokkal. Tánczuk

is a *cserkeszka* rithmikus, bájos lengése, harmonika és taps-szó mellett; a tactus és tánczfigurák hasonlatosak a mi lassú csárdásainkhoz, a mihez a tánczosnők a mi lobogós ingújjunkhoz némileg hasonlatos hosszan lelógó hímzett ruhatűjjukat kecesesen lengetik. Fejükön virágos élénk színű selyem kendő volt, nyakukon körülkötvé. Később láttuk a karacsájok, az abazák és kabardok között több ízben, hogy a hegyi zsidó lányok velünk a cserkesz női öltözetet és tánczot ösmertették meg.

Délben tovább folytattuk útunkat s mielőtt a Kaukázus bércei alá jutottunk volna: még a *Nikolajewszk* nevű felhagyott erőd romlatag bástyafalait, melyek most juhakollá vannak átalakítva, kellett elhagynunk. A Kubán téres völgylapályán ott legelt egy a híres „*persián*“ és „*asztrakán*“ bőröket termelő juhnyáj is, juhászuk kampós (juhfogó) botjára támaszkodva, hosszú fekete kerek gubájában (burkájában) egykedvűen nézte, hogy mit tudunk rajta úgy bámulni, hogy még le is fényképezzük.

Míg a régi erőd falai között rövid pihenőt tartottunk, két karacsáj (Osman Bosztanov és Kurman Ali Pejesorov) hosszú szakálú tisztos férfi jött hozzánk, hogy vendégül hívjanak közeli tanjájukra; ők ugyan messze hegyvidékiek (az Elbruz alatti Ucskulánból valók), de nyáron nyájaik legeltetése végett itt tartózkodnak nomadizálva.

Mi azonban siettünk beljebb a völgyön a közeli *Abukhable* nevű kabard faluba (oroszul Abukovszkájja), a hol a bíró *Abukov Murza* bég házánál szállottunk meg, a kinek családja a leggazdagabb a faluban. A házi gazda nem volt otthon, de az asszonyok férfi rokonaik közbenjárásával (mert magokat nem mutatták) nagy vendégszeretettel fogadtak, teával, tojással vegyített vagdalt peccenyével, és kövér bárány oldalassal megvendégeltek. A teához valami befőzött édességet, apró szemű fekete (az áfonyához hasonlatos, de hosszukás magvu) bogyókat adtak. Midőn fizetni akartunk, a nők kiizentek, hogy szerencséjüknek tartják, hogy magyarokat fogadhattak, csak azt sajnálják, hogy a házigazda nem volt otthon, mert ő ökröt vágatott volna, majd ha visszajövünk, jobban kitesznek magokért.

A faluban tett körútunk alatt följegyeztem a következő neveket a lakosok közül: Jibrahim, Mahmud, Jakub és Idris *Dsuhatanov*,

Mosa *Duhasov*, Ismail *Esauf*, Ismail *Efendi*, Musa és Kara *Themirov*, Mezane *Disetyuv*, Ibrahim *Razsajov* stb. Közöséges török-tatáros mohamedán nevek, oroszos végzettel deformálva. Valami ősi elemet a nevekben sem itt, sem más falvakban nem sikerült felfedezni, a mi természetes is a nevek újdonságánál fogva.

Itt ismerkedtünk meg először részletesen a kabard házzal, lakásberendezéssel, ruházattal, két nagy kerekű taligájokkal, a néptypusszal, melyek a Zichy Jenő gr. gyűjteményeit ismertető könyvtartomban rajzban is láthatók lévén, nem részletezem. Megemlíteném azonban, hogy az abukhablei bíró házában a szoba padlójára terítve olyan szövött szőnyeget láttam, mint a székelyek szőnyegei (festékesei) között a „kis virágos“-nak nevezett mintájú, apró keresztelkel a csillagdísztésben.

Félóra múlva a Kaukázus vadregényes szikláin alatt voltunk s itt *Chumara* falu kozák erődjében szállottunk meg. Innen a *karcásajok* közé, kik a főgerincez aljában a legmagasabb lakott vidéket tartják megszállva, tettünk egy 3 napos kirándulást s ismét ide (Chumarába) tértünk vissza; de innen aztán átesaptunk a Kubán legközelebbi (nyugati) mellékfolyója a *Szelencsuk* völgyébe, hogy az ottani eszerek falvakat is meglátogassuk.

Az első már orosz falu: *Kardonik* (eszerekszül, Kardonikszkája oroszosan), de aztán sűrűn egymásután eszerek (kabard és abaza) falvak következnek a két *Szelencsuk* (Kis- és Nagy) mindkét partján. Mi a Kis-Szelencsuk völgyén mentünk végig.

Az első kabard falu határán egy szántóvető csoportnál állapodtunk meg, megragadván figyelmünket az a szokatlan látvány, hogy 8—8 ökör húzott egy-egy ekét, melylyel a gazdag fekete földet szántogatták. A gazda Bég Murza *Sidov* megkóstoltatta velünk sajtjokat, mely a mi egészen friss édes sajtunkhoz hasonlít, *kenyerük*-et, mely kölesből készül és sárga, mint a kukoricza málé és sörféle italukat (szëra), mely szintén kölesből készül; savanyú íze nekünk már szokatlansága miatt sem lehetett valami kellemes. Nagy fakanálból isszák, melyet nálunk a vadászok, pásztorok stb. használnak. (Mikor sorra járt köztük a nagy fekete kanál: mi is megkérdezhettük volna a suviszkot ivott cigányok módjára, hogy nem innánk rá egy kis kefét?!)

Az első kabard faluban *Chachonduk*-on a nagy boglyakemen-

ezés házak belsejét nagy érdeklődéssel nézegettük és rajzolgattuk le. A családnevek ilyenek: Hachonduka, Nanai, Keszt (Kezd), Sipzuha, Kesouga, Aszlenuka, Macho, Pasz, Kuvazsogo, Kosha, Zsu, Kegi, Zsantemir, Kebise, Aze (orvos), Pejthoran, Temerdas, Czuta.

Kasszaikhabel kabar faluban a temetőben két fejfán kívül a többi sírjelző kőből volt kifaragva, a főtől tömör négyszögű kőoszlop, lábtól egy vékonyabb. A falu végén egy építendő háznak a vesszőfonásból (patiesből) kiformált váza állott vakolatlanul, két gömbölydeden kidudorodó fonat a kemeneze leendő kéményét mutatta.

Biberd abaza falu határán lovas bandérium várt és rajzott körül. Hallván jövetelünket, 3 nap óta vártak, őrszemet állítván, a ki jelezze az expedicio érkezését. Remek látvány volt ez a daliás lovas csoport. Vezetőjük *Kurbek* Szulejmán falusbiró volt. A falu legvénebb embere *Mátyer* (Mecher) Bekirnek nevezte magát. Ebből a családból való volt az a nagy tisztelettel emlegetett *Mátyer kádi*, a ki egy eserkész-nyelvtant írt, szép köemlék jelöli sírját török felírással (lefényképeztük). A többinek neve közt ilyenek vannak: Tabulipa, Dsendar, Dál Mahomet, Kukura, Kumukov Mahmud, Dalov, Olbek Szoliman, Krimgeri Aliba (kis-szelenesuki biró), Belipa Zakariás, Dohma Ahmed, Dagolipa stb.

Itt van a vidék legjobb iskolája, nagy emeletes épület 4 osztálylyal; 41 tanulót találtunk benne, a kik kívánságunkra eserkészdalokat énekeltek, melyek nagyon hasonlítanak a mi régi dalainkhoz. A tanítás saját adige nyelvükön kezdődik, oroszúl folytatódik s a vallás kedvéért az arab nyelvet is tanítják.

Egy abaza házban feltűnt az úgy, magasra rakott párnákkal (mint nálunk a matyóknál, székelyeknél), s hogy egy rúdon végig kendők voltak kiterítve, mint a székelyek közt szokás. Itt láttunk először magyar kardot, melyen *Vivat huszar* felírás állott egy huszár-alak alatt. Egy másikon *Vivat Hungaria* állott. Ilyen kardok 1849-ben, midőn eserkészek is vettek részt az orosz hadjáratban, kerülhettek ide nagyobb számmal; de régebben is, s nagy becsben tartják őket. Nagy-Kabardában Nalesikon Vürubov „nacsalnik“ (főnök) gyűjteményében egy régi magyar kardon egy *repülő sast* ábrázoló jelvény alatt *Anno 1657* áll (a szerencsétlen erdélyi lengyel hadjárat éve) s alatta egy magyar *nemesi ezimer* van beedzve, melynek ezimerképe a két részre vágott paizsban „out egy balfelé ágas-

codó s alatta egy jobbra lépő oroszlán. A paizs felett zászló s G. V. A. betűk. A ezímer alatt *Vincere aut mori* jelmondat. Alatta egy lovas huszár-alak. A kard másik oldalán ugyanaz a ezímer s *Soli Deo gloria* jelmondat. Ez a kard minden valószínűség szerint a tatárok által a lengyel hadjáratból Krimbe hurezolt erdélyi foglyok valamelyikéé lehetett. Az ilyen kardokat tényleg magyar-nak hívják, de a magyar nemzetről alig tudnak különben valamit. Magyar rokonságról plane semmi monda vagy szájhagyomány nincs a nép között. A Nagy Kabardában az úri osztály (Urusbiev, Atazsukin) már az irodalom révén tud a magyarokról egyetmást.

A szomszéd *Kis-Szelencsuk* kabard faluba újabb lovas bandérium kísért, a melynek tagjai közt tipikus, szép alakok voltak, kik között nem egy honfitársunk nagyon hasonlatos vonásaira ismerünk. Lehet ez egészen véletlen, lehet jelentőség nélkül; de hogy úgy van, az elvitázhatatlan.

Innen a vasút felé igyekvő útunkban nagy jégvihar kapott útban. Trojkánk megtelt galambtojásnyi jégdarabokkal, átáztunk teljesen, s végül elrekedtünk a Szelencsuk áradásaiban. A szomszédos nogáji tatár falu *Tachtamis* sztarsinája „*Szultan Kaplan Girei*“, a ki három esatlósával előnkbe jött s ránk várakozott a völgyet domináló dombtetőn, vontatta ki megfeneklett trojkáinkat és segített kivergődni a megáradt folyó völgyéből. Késő éjjel jutottunk el a Kubán völgyében fekvő Bielomeecsezkájába, honnan (máj. 19.) másnap elértük a vasút vonalát s a vadregényes Pietigorszok városában az Öthegey alatt pihentük ki az első eserkesz-körút fáradalmait.

Legközelebbi kirándulásunkat a Kuma-parti *Ulu*-(Nagy)-*Magyar* s *Kiesik-Magyar* falvakba tettük meg s aztán máj. 25-én a *Nagy-Kabardában* lakó eserkeszek közé jutottunk *Nalesik* városkába s innen a Csegeg és Bakszán völgyében tettünk egy körutat, most már az örökhó borította *Elbruz* keleti lejtői alá, (melynek nyugoti lábánál két héttel azelőtt a karaesájokat kerestük föl.)

A két (Alsó és Felső) *Atazsukin* faluban felkerestük az *Atazsukin* hercegeket (a leggazdagabb kabardai urakat), s a népszokásokat, lakást, butorzatot, ruházkodást, tánczot, dalt figyeltük meg.

Egészben véve ugyanazt tapasztaltuk, mint a Kubán és *Szelencsuk* völgyében fekvő kabard falvakban. A házak berendezése, viseletök, szokásaik, tánczuk hasonlatos, bár itt már kőből építkeznek.

A felső-atazsukini bíró (Miszoszt *Güdrafova*) házánál jellemzetes kabard ebédben volt részünk. Első fogásul egy alacsony három lábú kis kerek asztalon (mint nálunk egy zongora-szék) hoztak *köleskenyeret* (meságye). Van még egy kenyérpótló helyett használt ételük: marhahús-lében főzött köleskása (pászte nevű). Az első étel volt egy tál kemény és egy tál lágy *tojás*. Mellette egy kerek fatálban *köles-sör* (makszeme vagy bakszeme), savanyú barnás-sárga lé, melyet kölesléből erjesztenek s pinczében tartanak; ez már félesztendős volt. Más tálban *úrpasör* (szera) volt sötétbarna színű, mint a márciusi sör nálunk: kesernyés és kozmás ízű.

Az első fogás után második kis asztalt hoztak, megrakva tészta-ételekkel és csájjal (theával). Egy lapos tálban valami palacsinta-féle *lepény* és *tejjől* rétegekből összerakott tészta volt, melyhez hasonlót állítólag a Báeskában csinálnak; nekünk nem ízlett, esömörletesnek találtuk. A másik tészta valami *rétes*-féle volt, összehajtogatva kerek alakra. A harmadik tálban friss *tehénsajt* (édes, ropogós) és érett, csipős *birkasajt* volt.

Harmadik fogás volt ismét más, most már a harmadik kis kerek asztalon behozott *birkasült*, az első igazi jóízű, nem kövér „sislik“, a mit útunkban ettünk.

Táncz után még egy negyedik asztal következett; rajta *kecskefej* és oldal, *marhasült* két tállal, *kásakenyér* és ismét *köles-sör*, melyet a fatálból kellett inni, két kézre fogván.

Míg ezeket inkább kóstolgattuk, mint ettük, az asztal körül összegyűlt kabardok hármónika-zenével, majd kívánságunkra ének-léssel kedveskedtek. Biz az nem volt valami szép dalolás, vontatott és keserves, mint a szentiváni koldus éneke, de ilyenforma volt állítólag a bujdosó kuruezők „jaj már mi nekünk“ kesergő éneke is. Egy vitte a primet és mondotta a szöveget, a többi csak chorusban kísérte. Az előénekes a fejét lógatta hozzá, a többi lesütötte a szemét.

Annál szebb és daliásabb volt a táncz, mit a nemes ifjúság a bíró udvarán bemutatott; jobban aztán volt szöndé báj (a lányok szemérmes, diskrét, keeses mozdulataiban) és szilaj tűz, élénkség, harcias mozdulatok (a legényekében). A táncz körben járással, bokázó apró léptekkel kezdődik. Jobb kezét a lány maga elé tartja s himzett hosszú selyem ruhaujját lengeti hozzá, balkarját csipőjén nyugtatja. A férfi jobb kezét mintegy támadólag és védőleg lengeti maga

előtt s úgy ugrik, szökik bokázva előre s hátra. Egymást nem érintik, csak a nóta végén egy-két fordulónál. A cserkesz fegyvertáncot is bemutatta egy pár legény, merész és mégis művészi mutatványokat mivelvén, kinsállal a kezében, foga közt, feje felett a torkára, nyakszirtjére illesztve stb.

A lányok öltözete gazdag színes selyemruhákból (egy könnyű felső köpeny s alsó selyem-szoknyából) állott, ezüst és aranyozott türkizes övekkel és (Erkert szerint a magyar huszár-dolmány sujtásaira emlékeztető) sűrű mellesattokkal. Lábukon vékony szattyán-esizma, mely könnyen hajlik.

A falut lakó családok ilyen neveket viselnek:

Zsambot, Ghuketlov, Szizsászov, Absov, Szurdumov, Somachov, Sougenov, Karmokov, Dëkinov, Tokmakov, Tlizamov, Pirhisov, Abidov. A szomszédos fálvak nagy-kabard nevei közt még ilyenek vannak: Sardanov (Saluzinszkájában), Salbar (Inalovszkájában), Lafis (Lafisovszkájában), Klisbiev (Klisbivszkájában), Taglán és Miszovszt (Miszovszt faluban), Daksokov, Anzov (Anzov faluban), Tambiev (a hasonló nevű faluban), Kasrokva (falu és családnév). Az *ov* végzet mutatja, hogy eloroszosított neveket viselnek, régebbi mohamedán neveikhez illesztve az orosz képzőt, mint fálvaiknál a *szkája* orosz végezetet.

*

Ezekben foglalhatom össze dióhéjba szorítva, a mennyire folyóiratunk szűk tere megengedi, cserkeszföldi utazásunk általánosabb érdekű észleleteit. Nem rajtam múlt, hogy a részletes útleírás és ethnographiai megfigyelések mindeddig meg nem jelentek.

Én azzal a reménységgel és biztatással vettem részt az expedicióban és vezettem az úton napról-napra gyorsírással a legaprólékosabb részletekről is jegyzeteket, hogy észleleteinket az útleírás keretében egy szép könyvben ki fogjuk adni, hadd ítélhesse meg kikeretében, hogy mit találtunk a Kaukázusban. Ám ez a reménység eddig hiába valónak bizonyult.

Azt mi Kolozsvárról kiindulásunkor kijelentettük, hogy nem a sokat emlegetett „őshaza“, vagy „ősmagyarok“ keresésének és feltalálásának a reménysége vonz minket a nagy útra, hanem az ottani tényleges állapotok megismerésének vágya. Vérmes reményeket nem táplálva, nem csalódhattunk s nem vethet senki szemünkre jogosan

semmit, mintha az igazságtól tudva vagy szándékosan eltértünk volna. Hogy részletes beszámolót nem adhattunk, eléggé sajnáljuk, de nem rajtunk múlt.

Mikor láttam, hogy az útleírás az eddigi publicatióból (mely a gyűjtemények leírását tartalmazza) kiszorult és elhalasztatott (talán ad Graecas Calendas): felajánlottam nagyrészt kész munkámat több könyvkiadó társulatnak és ezeknek, de — jellemző irodalmi viszonyainkra — hogy erre, az illusztrációk miatt tetemesebb költséget igénylő kiadásra, tekintettel a magyar könyvek csekély kelendősége, senki sem vállalkozott.¹

Ez indított arra, hogy legalább a eszkereszekről elmondjak egyetmást személyes tapasztalat alapján, sine ira et studio, „az igazat nem hamisítva, a hamisat nem igazolva“.

Szolgájanak ezek egyúttal fölvilágosításul a Budapesti Szemle 1898. jan. febr. márcz. fűzetjében a „Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai útazásai“ felől Hermann Ottótól megjelent s kritika válasz és viszonzválasz az expedicio szakembereit illető pontjaira, a melyben nekünk pártállást foglalni már csak a lovagias discretio is tiltja. Az igazság a nélkül is győzedelmeskedik.

¹ A kiadásra előbb hajlandóságot mutatott Franklin-Társulat 1897. jul. 3-án kelt válasza így hangzik: „Igazgatóságunk tegnapi ülésében tárgyalta a Nagyságod kaukázusi munkája kiadása érdekében tett ajánlatát. Bár referensünk a munka felett kedvező véleményt adott, aggályok merültek fel a tanácsban annak kelő kelendősége iránt. E tekintetben igazgatóságunk keveset bízik közönségünkben; s ez a bizalmatlanság volt a döntő, hogy a kiadástól eltekintsünk.“

Irodalmi Szemle.

A kolozsvári színészet és színház története.

Írta: *Ferenczi Zoltán*. Kolozsvár 1897.

Nemzetünk művelődés-történetének egyik legfontosabb részletét teszi színészetünk története. A hazafias lelkesedés, az apostoli buzgalom kulturális életünknek talán egy ágában sem nyilvánulnak oly érdekes és tanulságos mozzanatokban, mint épen a színészet terén. Hogy mily állandó és folytonos harcokat vívott nemzeti művelődésünk az idegen, főleg a német kultúra ellen, azt színészetünk története bizonyítja a legékekesszólóbban. A classicus irodalom latin termékeiből veszi eredetét nálunk is, mint a többi európai nemzeteknél, majd a reformatio révén német minták szolgálnak például a magyar drámáknak. Az iskolai latin színdarabokat felváltják a nyilvános élet német színi előadásai, melyekből csak erős küzdelem árán tud kifejlődni a magyar dráma s a nemzeti magyar játékszín.

Ennek a küzdelemnek érdekes és tanulságos képét rajzolja meg *Ferenczi Zoltán* terjedelmes könyvében, melyben a magyar irodalomnak egyik legérdekesebb monographiáját nyújtja. Irodalmunk nem épen szegény a magyar színészet történetét tárgyaló művekben. *Bayer József* *A nemzeti játékszín története* című két kötetes nagy művében fáradhatatlan szorgalommal hordta össze a magyar színészet történetére vonatkozó adatokat, s ha műve nem képez is feldolgozott historiát, mindamellert érdekes képét nyújtja benne színészetünk fokozatos fejlődésének. Kiegészíti *Bayer* művét *Váli Bélának* *A magyar színészet története* című könyve, mely szintén bő adathalmazt ad kellő csoportosításban színészetünk történeti áttekintéséhez.

Szűkebb körű, speczialisabb rendeltetésű monographiák az egyes városok vagy vidékek színházának, színészetének történetét tárgyalók; u. m.: *Győr színésze* *Koltai Virgiltól*, *A váradi színészet története*, írta *Nagy S.*, *A komáromi színészet története* *Id. Szinnyei Józseftől*, *A színészet története Debreczenben* *Géresi Kálmántól* a város történetének egyetemes leírásában. Ez utóbbiakhoz sorakozik most *Ferenczi Zoltán*, a kolozsvári színészetet tárgyaló valamennyi speczialis mono-

graphiát terjedelemben és tanulságos elemekben messze meghaladó terjedelmes könyvével, mely sokkal többet ad, mint a mennyit ígér, mert voltaképen nem is csak a kolozsvári, sőt nem is csak az erdélyi színház történetét tárgyalja, hanem nagy történeti háttérben mutatja be a magyar dráma fejlődésének történetét. Széleskörű irodalomtörténeti tájékozottsággal fejtegeti Németország iskolai drámáit a XVI-ik században, melyekből nálunk is kifejlett és elterjedt a tanulók által előadott vallási és bibliai tárgyú iskolai színjáték. De nemesak irodalomtörténeti háttérrel ad művének, hanem valósággal az oktatásügy történetét is rajzolja, midőn a jezsuiták és a protestánsok iskoláinak oktatási alapelveit, szervezetét, tanulmányi rendjét fejtegeti.

Ferenzi Zoltán könyvének ez a része bő historiai tanulmány alapján készült s alapos és tanulságos kulturhistoriai fejezetet képez a terjedelmes műben. Az egész első könyvben messze felette áll a szerző a krónikáiról színvonalán, mert irodalomtörténeti studiumai alapján önálló fejtegetést nyújt a magyar dráma előzményeiről. Írói egyénisége is az első könyvben érvényesül leginkább, mert kutatásainak eredményeit kritikai elmével itt csoportosíthatja leginkább. Ki kell emelnünk, hogy a szerző alaposan ismeri tárgyának irodalmát s forrásaiban utal mindazon irodalomtörténeti munkákra, a melyek a XVI. és XVII. század drámai irodalmi mozgalmait jellemzik. De — miként már említettem — az oktatásügy történetének szempontjából is tanulságos az, a mit e könyv tárgyal. A *ta iskolai dráma* című III. fejezet egyike a legalaposabban megírt dolgozatoknak, melyben a jezsuita iskolák szervezetét is történeti hűséggel állítja az olvasó elé.

Ha számba vesszük, hogy Ferenczi Zoltánnak is, mint hasonló munkakörben dolgozó társainak, a kutató és feldolgozó szerepét egyaránt be kellett töltenie, érdemét kétszeresen számíthatjuk, mert valóban óriási az az irodalmi és levéltári anyag, melyet előbb magának kellett felkutatnia, hogy azután vonzó képét állítsa elénk tárgya történetének.

Nem mellőzhetem halgatással a műnek abban nyilvánuló egyik sikerét, hogy a historiai anyag egyhangúságát helyenként vonzó jellemképek beszóvásával teszi élvezhetőbb olvasmánynyá. Azok az ecsettel megírt sorok, a melyekkel Felvinczit, a hírneves komikust, Jantsó Pált, s az első *Erdélyi Múzeum* szerkesztőjét, Döbrenteit lerajzolja, valóságos illusztrációk a könyvben.

A II. könyv első fejezetében megírja a szerző az első színjátszó társaság megalakulását s innen a krónikás lelkiismeretességével s a történetíró hűségével és pontosságával jegyzi fel egész napjainkig a kolozsvári színház, illetőleg az erdélyi színház minden fontosabb mozzanatát. Fel van benne sorolva Erdély közéletének, irodalmi, művészeti, közművelődési mozgalmainak minden tényezője, minden emlékezetes neve, a kiket az utókor, a kegyelet és hála megnyilvánulása nélkül nem említhet. Aranka, Wesselényi Miklós, Mikó Imre, Jósika, a Cse-

reiek, Telekiek, Bánffyak, Bethlenek stb. stb. mindegyik egy-egy történeti név, mindegyik a magyar irodalom, a magyar színészet, a magyar kultúra egy-egy előharczója, mindegyiknek szerepe, buzgalma, áldozatkészsége, buzdító példája vonzó, tárgyilagos, történeti hűséggel megírt képben van feltüntetve. A szerző egyik iránt sem tanusít elfogultságot, nem kicsinyíti és nem túlozza egyiknek érdemeit sem, megmarad a tárgyilagos igazság korlátai között. Előszertetet, lelkesedést csak tárgya iránt mutat a szerző, mely meglátszik az egész könyvön át. Elejétől végig lelkesültség, fáradhatatlan műgond jellemzi az egész könyvet, nem látszik meg rajta, hogy szerzője belefáradt volna a száraz historiai tények felsorolása és csoportosítása dolgába. Sőt helyenként nagyobb részletességgel tárgyal mellékesnek látszó dolgokat is, mint a szorosan vett művészi történetírás követelne. Gondosan feljegyezi a színházi jövedelmeket és kiadásokat, az épületejavításokat, a szintársulatok névsorát, a személyi változásokat és vándorlásokat, az előadások műsorát, de nem is hallgatja el senkinek fáradozását, érdemeit, a ki csak lendített valamit a nemzeti színművészet ügyén.

A műnek ez a vonása teszi a könyvet alkalmi művé, mely az erdélyi színészet megszületésének száz éves fordulójára készült. Száz év, tele a hazafias lelkesedésnek oly sok lélekiemelő példájával, tele a nemzeti közműveltség emelésére irányuló buzgalomnak oly sok nemes tényével nem is eredményezhetett egy hézagosságot, mint *Ferenczi Zoltán* könyve.

Nem a szerző hibája, hogy egy nagyfontosságú, de még kellően nem tisztázott irodalomtörténeti tényről, nem derít fel, Katona *Bánk-bán*-jának történetét. E sorok írója vetette fel először a kérdést, vajjon a legkitünőbb magyar tragoedia, Katona *Bánk-bán*-ja eljutott-e a kolozsvári színmű-pályázatra. Azóta mások is kétségbe vonták, hogy *Bánk-bán* megérkezett a pályázatra, mert a dramaturgiai képzettségű, Shakespeare-t is ismerő Döbrentei előtt lehetetlen volt fel nem tűnnie Katona művének. *Ferenczi Zoltán* könyve nem ad az eddigénél bővebb tájékozást e kérdésben, mert a színház levéltárában erre vonatkozólag semmi adat sincs, ha lenne, bizonyára felhasználta volna a szerző.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy a könyvet az előadott színművek jegyzéke és névmutató rekeszti be.

Mindent összefoglalva *Ferenczi Zoltán*, miként a legnagyobb magyar lyricsnak, *Petőfinék* életrajzával is megbízható és lelkiismeretes írónak bizonyította magát, úgy legújabb könyvével is gyarapította irodalmi érdemeit. Neve Kolozsvár történetében *Jakab Elek* neve mellett lesz méltó emlegetés tárgya.

F. J.

A görög gondolkodás kezdetei.

Dr. *Sebestyén Károly*: A görög gondolkodás kezdetei Thalestől Sokratesig. Az összes töredékek fordításával. Budapest 1898. 233 lap. Ára 1 frt 50 kr. A „Filozófiai írók tára“ XIV. kötete.

Képét nyújtja e mű „a Sokrates előtti görög gondolkodásnak a megbízható és hitelesekül elismert töredékek alapján“, a mint azokat *Ritter* és *Preller*, később pedig *Mullach* gyűjtötte össze. A töredékek fordításánál majd mindenütt egészen helyesen a Mullach-féle gyűjteményt (Páris 1860—1881.) használja. És pedig e töredékekben megnyilatkozó természet-philosophiai gondolkodást „egész összefüggésében“ tünteti fel, vagyis e kor vizsgálatában ügyesen foglalja össze „a filozófiai, filológiai és történeti szempontokat.“ És mivel szegényes philosophiai magyar irodalmunknak „a szakba vágó, összefüggő története még nincsen“, a mű a böleselet kedvelőinek és különösen előadóinak megbecsülhetlen segédkönyvéül fog szolgálhatni.

Művében azt az eljárást követte, hogy a rengeteg irodalomból felhasználta a legújabb időkig a biztos tudományos megállapodásokat, de egyúttal kritikát alkalmaz ott, „a hol a túlságos diplomácia több merészséget, a nagy divináció több óvatosságot követelt volna.“ A műnek nagyon helyes tárgyalási módszere abban áll, hogy minden egyes böleseleti rendszer kritikai ismertetése után közli az ismertetett írók irodalmi töredékeinek magyar fordítását, s a 9 fejezetben tárgyalt rendszerek elé egy rövidebb s az egész mű elébe egy nagyobb tájékoztató bevezetést adott.

Röth és *Gladisch* felfogásával szemben, mely a görög természet-böleseletet „keleti befolyásnak“ tulajdonítja, szerző *Zeller* és más német böleselet-történetírók nyomán a görög böleseletet „tisztán a görög szellem eredeti alkotásának“ mondja. A görög költészet, a vallásos-ethikai szemlélődés s a politikai viszonyok megteremtették az összefüggő görög természet-böleseleti rendszereket.

Sebestyén könyvének tartalma rövid vázlatban a következő: A görög gondolkodás Thalessel veszi kezdetét, ki írói követőivel egyetemben a világ jelenségeinek halmazát egységbe foglalni törekedett, s oly gondolatokat pedített meg, a melyek a későbbi módszeres természet-tudományok alapjait képezik. Egy Anaximandros p. o., kit *Röth* „kora Humboldjának“ nevez, a La Place és Lavoissier-féle hypothesisnek egyengette az útját, Anasimenes ellenben a későbbi atomista fölfogást indította meg. Túlzottnak tartom azonban szerző ama felfogását, a mely szerint Anaximandros tana az örökös mozgásról s az élő lények előállításáról már „Darwin tana“ volna „egy gyermek ajkán“.

A ion hylozoista természetphilosophusokra Herakleitos következik, kinek jelentőségét szerző „a természeti és szellemi világ közötti elszakíthatatlan kapcsolatok létesítésében“ látja, s ki — kora Hegelje — a legjelentékenyebb gondolkodó a Sokrates előtti bölesek között.

Pythagorassal és követőivel az itáliai gyarmatokra költözik a görög természetböleselet. Mystikus bölesek, s mégis nagy matematikusok, kik a világrendet erkölcsi tulajdonságokkal is felruházott számokban fejezik ki, s ez által természetlen és szörszállhasogató symbolikába estek.

Új és pedig pantheistikus talajra lép a görög gondolkodás az eleai iskolával. Eszmevilága megteremti a kritikus helyzetet, sőt egyik követője Zeno a dialektika feltalálója. A világgal azonosított istenség itt nemcsak egy, hanem egységes is, sőt változhatatlan. Az entholgiai pantheismus elősírója Herakleitos teleologiai pantheismusával szemben.

Anaxagoras értelem-elvével, mint a dolgok lényegével, Attika klasszikus földére lép az olasz természet-böleselet és Perikles korszakát tükrözi vissza. Minden lét a mozgás eredménye, s a mozgás elve az értelem. Itt először akadunk anyagi s a szellemi lét tudatos különbségére.

Empedokles az erő és az anyag fogalmának különbözőségére jutott el. Az elem fogalmának a megalapítója, úgy, hogy őt Gomperz „Goethe és Darwin előfutójának” mondja.

Az atomista iskola az atomismus elméletének a feltalálója. Annak köszönhetjük a testek áthatatlanságáról, a háromféle halmazállapotról s az anyag elveszthetetlenségéről szóló tanokat. Sőt szerző szerint „a mechanika, a kémia számos fölfedezéssel gyarapodott e nagyfontosságú iskola fölfedezéseivel s az egész mai kémia az atomisták álláspontját tartja vezető elvének”.

A Sokrates előtti bölesek sorát a szofisták zárják be, kik már nem physikusok, hanem dialektikusok, a kikkél az ékesszólás s a vitázás győzött a tudomány felett.

Szerző a Sokrates előtti görög philosophia hiányos forrásait s az azokról szóló régebbi és újabb irodalmat teljesen ismeri. Igazán csupa rommezőkkel és töredékekkel van itt dolgunk. A másodrendű források sem kerülnek ki figyelmét. Az újabb földolgozókat is (*Schleiermacher*, *Teichmüller*, *Brandis*, *Strümpell*, *Zeller* és *Gomperz*) kritikailag méltatja. Tán túlságosan tömjénez Gomperz művének, a melyet egy Curtius, Mommsen, Virchow, Darwin, Tyndall és Arago tudományos művei mellé helyez. A töredékek ügyes kritikai megválasztása, a legismertebb kommentárok követése és szép magyar fordítása és előadása miatt szerző műve kitűnő segédkönyv és határozottan nagy nyereség szegényes magyar philos. irodalmunkban.

(Eperjes.)

Dr. Szlávik Mátyás.

Különfélék.

Finály Henrik temetése.

Erdélyi Múzeum-egyletünk nagyérdemű titkárának s egyik alapítójának temetése febr. 15-én oly megható módon és fényesen ment végbe, a mit csak az általános tisztelet és szeretet tud elővárásolni, a mely a megboldogúltat életében is körülvette.

A részvétet, melyet halála Kolozsvárt minden körben felköltött, temetése is impozáns módon mutatta. Régen volt Kolozsvárt ily nagy-szerű temetés, mint az ő végtiszteségtétele.

Az egész Sétatér-utczát elborította a temetésre testületileg kivonult tanintézetek fiatalsága, mely gyászlobogók alatt, sorfalat képezett. Az iskolaszéki elnök temetésére kivonultak tanítóik vezetése mellett a községi iskolák, a polgári iskola, a kereskedelmi akadémia növendékei igazgatóik és tanáraik vezetésével. Ott volt az egyetem fiatalsága is nagy számban.

A halottas-háznál Kolozsvár egész előkelősége teljes számban megjelent, köztük az egyetem összes fakultásainak tanárai. A katonai előkelőségek sem hiányoztak.

A polgári hatóságok, testületek és egyletek impozáns nagy számban voltak képviselve, a királyi tábla, a törvényszék, az egyházi hatóságok, mind testületileg elnökeik, főnökeik vezetésével, úgyszólván minden számottevő egylet, köztük az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjai.

A gyászszertartást Biró Béla apátkanonok végezte fényes segéd-léttel. Ezután dr. Márki Sándor a Magyar Tudományos Akadémia nevében a következő szavakban búcsúzott el az elhunyttól:

„A múlt nyáron, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Finály Henrik állt meg Brassai Sámuel nyitott sírja mellett, hogy elbúcsúztassa a nagy magyar encyclopaedistát. Ma, oly rövid idő múlva, nekem jutott az a szomorú feladat, hogy hasonló megbízatást Finályval szemben teljesítsek.

A boldogult maga is nagy encyclopaedista volt; talán utolsó azok közül, kik, mint modern Pico de la Mirandolák, minden tudnivalók iránt érdeklődtek s tudtak is annyit, a mennyivel csak kivételes halandók dicsekedhetnek. A M. T. Akadémia érdemesnek tartotta rá, hogy egymásután két osztályba sorozza; s voltak munkái, melyek a III. osztály körébe estek.

Mint philologus tűnt ki leginkább. Latin-magyar szótára mindenkor dicsősége a magyar tudomány történetének; sok tudós műve méltó emléke az ő lankadatlan munkásságának.

Valóban gyászol a magyar tudomány, midőn útjára bocsátják a házsongárdi temetőbe, a kerepesi után Magyarország legnagyobb Pantheonjába, a hol a jeles magyar encyclopaedistának porai minden idők legkitűnőbb magyar encyclopaedistáinak, Apáczai Csery Jánosnak és Brassai Sámuelnek poraival vegyülnek.

A magyar tudomány mindenkor jelesei közt fogja emlegetni s a M. T. Akadémia kegyelettel őrzi hasznos és áldásos munkálkodása emlékét. *Lux perpetua luceat ei!*"

Azután dr. Halász Ignác dr. az egyetem bölesészeti karának ez idei dekánja mondta el az egyetem nevében ezt a búcsúztatót:

„A kolozsvári egyetem nevében búcsúszom most tőled drága halot-tunk, egyetemünk díszé, büszkesége! Szeretném esetelni, mi voltál te nekünk, de a veszteséged fölötti mély megrendülés csak néhány töre-dékes szavat juttat ajkaimra. Az első elseje voltál. A csatak zajában hazánk szabadságáért, a békében művelődéséért küzdöttél. Utolsó voltál azon egyetememes szellemek közt, kik a tudományok változatos tömegét játszva bírták meg vállukon. Rengeteg ismereteidet nem rejtgetted, hanem a közelből és távolból hozzáfordulóknak közkincsévé titted. Törpéknek éreztük magunkat melletted, csodálattal tekintettünk föl rád. Dicsőség az egész hazát besugározta, de szereteted melegét esaládodon kívül egészen ránk árasztottad. Velünk nem éreztetted nagy-ságot, mindig hű kartársunk, szerető barátunk maradtál. Oh be fáj, hogy most tőled válnunk kell! Hideg tetemeidet át kell adnunk a hideg földnek, de példád, magasztos példád, feledhetetlen emléked itt marad közöttünk. — Isten veled! Isten veled!“

Következett most egy mélyen megható jelenet: Esterházy Kál-mán gr. az Erdélyi Múzeum Egylet elnöke, ki ez alkalomra jött le a fővárosból, szívből jövő és szívhez szóló szép beszédben az egylet nevé-ben mondott búcsúbeszédet, mely így hangzik:

„Igaz a római classicus böleseleti állítása, hogy: „pulvis et umbra sumus“, de a kinek a sors megadta, hogy egész tehetségével — és tehetsége nagy volt — szolgálhassa hazáját, nemzetét és vallását, kard-dal, tollal, szóval és tettel, annak hátrahagyott szellemi pora termé-keny, árnya multjának tanuságos emlékeit idézi fel. Az elhunyt bárhová helyzetetett és választatott, emberül felelt meg hivatásának és a beléje helyezett teljes bizalomnak. Egy emberöltő alatt mennyi és mily vál-tozatosak voltak azon állások; mentül többet adott tudásából, tudása annál inkább nagyobbodott. A bölesnek eszményi magaslatára jutni törekedett a tudás szerzésével, de ugyanakkor a leggyümölcsözőbbé igyekezett azt tenni, nemzetének magyar művelődése és anyagi gyara-podása érdekében. Egy állása volt különösen szívéhez nőve: az, melyet a muzeum-egylet kebelében keletkezésétől kezdve elfoglalt; az egylet negyven éves története mutatja, mily hatással volt páratlan, gondos, megfontolt, szakavatott munkásságával. Im ravatalodnál állok, mint egyike az utolsóknak, kik az erdélyi múzeum-egylet létrejvetelénél segédkeztek; annak nevében hült poraidtól megilletődve, meleg emléke-zéssel búcsuzni; megérdemled; mennyi jelesét hantoltam már el és ezek között te nem vagy az utolsó!

Elmédben nagy tudás, szívedben nagy szeretet lakozott; szeretted

az emberiséget, a hazát, a nemzetet, a családot, azért volt oly derült a kedélyed, nemes az érületed, nemes a tudásod. Poraid áldottak ezért, árnyadban is éli emléked. Isten hozzád! Isten veled!" Végül Abonyi Sándor egyetemi hallgató búcsuzott el a szeretett professzortól a hallgatók nevében.

Végül fölhangzott a Kolozsvári Dalkör gyászéneke. A dalkör gyászfátyollal bevont lobogója alatt jelent meg tiszteletbeli elnöke temetésén.

A koszorukat külön kocsira kellett helyezni, oly nagy számmal voltak. A gyászmenet valóban hatalmas módon jelezte, hogy egy közbecsülésben álló nagy férfit kiutolsó útjára.

A temetőben a sír előtt a Kolozsvári Dalkör és a Kalazantinum dalosköre gyászdalokat énekeltek s Finály Henrik sírjába szállt nyugodni. A gyászközönség mélyen meghatva, egy nagy tudós és jószágos ember elvesztése fölött érzett igaz részvétellel oszlott szét.

Mi, a kik az Erdélyi Múzeum-egylet kebelében hozzá oly közel állottunk, abban keresünk vigasztalást, hogy szellemileg tovább él közöttünk: neve, emléke, példányképe előttünk lebeg ezután is.

Ő méltán elmondhatta volna magáról, hogy „Non omnis moriar!” — csak testben halt meg, lélekben halhatlan!

Az angolok rólunk.

Miss Browning könyve Magyarországról, melyről egy múlt évi számunkban volt említés, az angol lapokat még mindig foglalkoztatja. Közelebbről a „Bradford Daily Telegraph“ ír a könyvről és egyúttal egy pár megjegyzést tesz hazánkról is. „Magyarországot még gyakorlott utazók is nagyon kevéssé ismerik. A Browning könyve olvasása után meg lehet győződni, hogy ennek nem kellene így lenni. A Kossuth és Petőfi országának történelme érdekesség tekintetében egynek sem áll mögötte. Egy mélyen hazafias népnek a hatalmas és család szomszédok ellen folytatott harcza az, a függetlenség védelme érdekében. Általános és csaknem határtalan az a féltékenység, melyet Ausztriának a nemzeti érület kiirtására ezélező, képzelt vagy valódi törekvéseivel szemben táplálnak. Ezt bizonyítja az az erős ellenállás, melyet kifejtettek a magyarok akkor, midőn a magyar helyett a német nyelvet akarták rájuk erőszakolni. Másfelől, minthogy a magyarok csaknem teljesen kívül esnek a kereskedelem áramlatain, primitív egyszerűségekből nagyon sokat megőriztek. Egy olyan országban, a hol a parasztság csak most, 1848-ban szabadult ki földesuraik szolgajárma alól, könnyű elképzelni, hogy a múlt idők festői képei és ősi szokásaik jobban megőriztetek, mint Európának bármely más szögletében. Az ország sok nem közönséges tezmészeti szépséggel dicsekedik. A könyv írója (Browning k. a.) jól kiaknázva a kínálkozó alkalmat, és élénken, festőileg úgy adja elé, hogy az olvasó állandó képet nyer a dolgokról. A könyv mindenben elüt a közönséges kalauzoktól. A helyek, élet és szokások

leírása megragadó és oktató. Az író személyes kalandjairól szóló részleteket érdekesen egészíti ki az a megjegyzése, hogy minden vándorlása mellett is, nem szólhat úgynevezett „kalandról“, a mi a bevezetésben foglalt önvallomásaival együtt egészen mulatságos. Még hozzá tehetjük, hogy az író soha sem törekszik didaetikus lenni és soha sem keresi az események morálját. Magában véve ez is nem kis ajánlat némelyeknek“.

Egész terjedelemben átvettük az angol lap ismertetését, a mely jóindulatról tanúskodik nemesak az író, hanem hazánk iránt is. Hazánk történelméből és jelenlegi helyzetéről keveset tud, ahhoz nem fér kétség. Annál nyilvánvalóbb, mennyire kell igyekeznünk azon, hogy hazánkat a külföld és főleg Anglia alaposan megismerhesse. Browning k: a. ebben a tekintetben hasznos munkát vállalt magára a Hankó-féle Székelyföld fordításával, a melyvel már is szépen előre haladt. A „Székelyföld“ remélhetőleg egy év alatt készen lesz angol nyelven.

B. Gy.

Erdélyi régiségek a fővárosban. A küküllővári gazdag sírleletet a szakörök több oldalról nyilvánult általános óhajására az Erdélyi Múzeumegylet választmánya fölküldötte a fővárosba s egy hónapra az Iparművészeti Múzeumnak engedte át, tudományos felhasználás és tanulmányozás céljából. Az Országos Régészeti Társulat február 15-én tartott közgyűlésén mutatta be szakosztályunk titkára a nagybecsű régiségeket, melyek általános meglepetést keltettek s a szaktudósok amaz osztatlan elismerését nyerték ki, hogy a maga nemében páratlan lelet az egész országban. Az Iparművészeti Múzeumban másnap mindjárt megkezdték a ruhák lemintázását, fényképezését és rajzolását. Sokan nézték meg azóta is nagy érdeklődéssel, köztük az udvar részéről Izabella főhercegnő, a ki tetszésének nyilvánosan is kifejezést adott.

„Európa a magyarok honfoglalása idejében“ cz. a. *Márki Sándor* nagyérdekű földrajzi és világtörténelmi összefoglaló és áttekintő munkát írt, mely az egész európai országok és népségek rövid, tömör ismertetését adja a IX. század végén, midőn a magyarok Európa bel-sejébe hatoltak. A jeles munkához egy térkép is van mellékelve. A földrajzi közlemények keretében, de külön címlappal jelent meg 120 lapon.

„Legszebb magyar mesék“ cz. a. Móka bácsi (Halász Ignác) jeses tollából egy díszes kötet jelent meg Lampel Róbert kiadásában, az ifjúság és nép számára, eredeti rajzokkal és színes képekkel, a mely úgy tartalom, mint kiállítás tekintetében a legkitünőbb mesés könyveink közé tartozik s bizonyára közkedveltségnek fog örvedeni. Ára díszes vászonkötésben 3 frt 60 kr.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat igazgató-választmánya Déván f. hó 2. ülésén Muntean Miklós a vajda-hunyadi gör. kath. egyház levéltárában levő oklevelekről tett jelentést. A XVI. századból mindössze 4 oklevele van. A legrégebb Mátyás király Budán 1458-

julius 5-én kelt hártýára írt diplomája, melyben megengedi Hunyadon lakó rác és oláh jobbágyainak, hogy kápolnát építtessenek. Ebbe a templomba 1516-ban Corvin János özvegye, Frangepán Beatrix nevezi ki Szakáts Pétert esperesnek. Brandenburgi György örgróf leveléből megtudjuk, hogy 1526-ban Szentimrey Literatus András és Bekws János volt a hunyadi vár castellanja, mely vár azután az enyingi Török család birtokába jut. Téglás Béla tanárjelölt ismerteti Jankovich Miklós véleményét az 1823-ban Várhelyen felfedezett hajdani mozaik-padlókról, azt állítván, hogy azok a Kr. e. időből valók, s egyuttal hazafias elismerését fejezi ki Nopcsáné, szül. br. Naláczynénak, hogy e padlók épségben tartásáról gondoskodott. Ő ugyanis fallal vétette körül és egy gondnok kalauzólása mellett szép rendben folyt a ritka emlék megtekintése 1830-ig. Minden látogató tiszteletben tartotta ezt az intézkedést, de akkor a Don Miguel huszárezred átlovagolván a helységen, a mindenható ezredes az ablakon át pár embert bevezényelt, s ily módon a bemenetelt kierőszakolván, sarkantyújával kezdte bontogatni a remek művet. A szép példa követői csakhamar egy darabot felfejtettek abból, s hasztalan próbálta Nopcsáné gondossága az értékes reliquiát megoldalmazni, mert az már félszázaddal ezelőtt szétkalódott. Még kinézését sem ismernénk, ha ezt a két mozaik-padiót br. Jósika Jánosné szül. gr. Csáky Rózália le nem rajzolta volna, sőt otthon ki is himezte. Érdekes, hogy e hímezésen vendégei is mindig dolgozgattak, s azután egy alkalommal Zsófia főhercegnőnek adományozta a két szép mozaik szőnyegképet, melynek egyikén Priamus kéri Achillestől Hektor holttestét, a másik pedig Paris itéletét ábrázolja. Ezután Veress Endre ismerteti egy Báthory Zsigmond fejedelem korabeli magyar vallató levél tartalmát. A folyó ügyek során titkár bejelentvén a társulat két tiszteleti tagja: Barabás Miklós festőművésznk febr. 11-én és kendi Finály Henrik dr. egyetemi tanár febr. 13-án történt halálát, elnök ajánlatára a társulat jegyzőkönyvileg ad kifejezést részvétének, melyet az elhunytnak családjánál is kifejezett. Végül elhatározta a választmány, hogy a Bethlen-kapu még a tavaszon fölállíttassék a népkert bejáratánál, s a kapuba egy emléktábla is fog tétetni, mely a késő utódoknak is megmagyarázza, miként kerül a Bethlen-kapu a népkert bejáratához. A társulat Évkönyve új kötetének a kiadása képekkel díszítve a f. évi június havában tartandó közgyűlésre fog megjelenni.